

Etnografska studija o sabunjarstvu u Privlaci kod Zadra

Grbić, Eni

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:868837>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-10**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju
Sveučilišni diplomski studij etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju
Sveučilišni diplomski studij etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Etnografska studija o sabunjarstvu u Privlaci kod Zadra

Diplomski rad

Student/ica:

Eni Grbić

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Danijela Birt Katić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Eni Grbić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Etnografska studija o sabunjarstvu u Privlaci kod Zadra** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. listopada 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. SABUNJARSTVO U PRIVLACI	3
3. ISTRAŽIVANJE I METODOLOGIJA	11
4. SABUNJARSTVO DANAS	16
4.1. Koncept afektivnosti	21
4.2. Kolektivno promišljanje sabunjarstva	23
4.3. Žene sabunjara.....	27
4.4. Sabunjarstvo i turizam.....	29
5. SABUNJARSTVO KAO POTENCIJALNO NEMATERIJALNO KULTURNO DOBRO	32
6. ZAKLJUČAK	36
7. POPIS LITERATURE	38
8. POPIS KAZIVAČA	40
9. PRILOZI.....	40

SAŽETAK

U ovom diplomskom radu autorica u fokus svog istraživanja pozicionira izumrlu kulturnu praksu sabunjarstva u mjestu Privlaka kod Zadra te ju pokušava oživjeti na temelju sjećanja stanovništva Privlake, ali i drugih koji nisu lokalni stanovnici. Sukladno tome, u radu se prikazuje i s temom povezuje literatura vezana uz kulturu sjećanja i pamćenja. Sjećanja na sabunjarstvo nose različita značenja, ali i određene emocije i afekte pa se u radu značaj pridaje i konceptu afektivnosti. Relevantno je pitanje pokušaja promišljanja ove izumrle kulturne prakse, od koje su ostala uglavnom sjećanja uz ponešto fizičkih predmeta i fotografija, kao nematerijalnog kulturnog dobra. Uz sve to, autorica želi razumjeti koliko je sabunjarstvo nekada značilo stanovnicima, ali i koja značenja ima danas za pojedince, lokalnu i Turističku zajednicu. U svrhu stjecanja šire slike, u radu se unosi i svakodnevica žena sabunjara. Naposljetku, u radu se problematizira i pitanje inicijative kojom se sabunjarstvo želi prezentirati kao jedan o potencijalnih privlačnih elementara u razvoju ili dopuni postojeće turističke ponude mjesta. Osim teorijskog dijela, u radu su implementirani i intervjui s kazivačima. Terensko istraživanje uključivalo je provođenje polustrukturiranih intervjua s kazivačima.

Ključne riječi: *sabunjarstvo, kultura sjećanja i pamćenja, afektivnost, kulturno dobro, turizam, Privlaka kod Zadra*

SUMMARY

Ethnographic study of *Sabunjarstvo* in Privlaka near Zadar

In this thesis, the author focuses her research on the extinct cultural practice of *sabunjarstvo* in Privlaka near Zadar, and tries to revive it based on the memories of the population of Privlaka, but also others who are not local residents. Accordingly, the paper presents and connects with the topic literature related to the culture of memory and remembrance. Memories of *sabunjarstvo* have different meanings, but also certain emotions and affects, so the paper attaches importance to the concept of affectivity. Relevant is the question of trying to rethink this extinct cultural practice, of which mostly memories remain with some physical objects and photographs, as an intangible cultural good. In addition to all that, the author wants to understand how much *sabunjarstvo* once meant to the residents, but also what meaning it has today for individuals, the local and the Tourist Board. In order to acquire a broader picture, the everyday life of women soap makers is introduced in the paper. Finally, the paper also problematizes the issue of the initiative by which *sabunjarstvo* wants to present itself as one of the potential attractive elements in the development or supplementation of the existing tourist offer of the place. In addition to the theoretical part, the work also includes interviews with narrators. Field research involved conducting semi-structured interviews with narrators.

Key words: *sabunjarstvo, culture of memory and remembrance, affectivity, cultural good, tourism, Privlaka near Zadar*

1. UVOD

*Sabunjarstvo*¹ u Privlaci je nekada bila aktualna i poznata tema. Kulturnim, društvenim pa tako i političkim promjenama, suvremenim načinom života i sadašnjim aktualnim temama, ono je polako odlazilo u zaborav. Unutar lokalne zajednice, ova izumrla kulturna praksa, često je spominjana u krugu starijih. Mlađi naraštaji znaju samo djelić tog nekadašnjeg života. Ipak, živeći u Privlaci, od malena mi je poznata važnost *sabuna* (pijeska) u povijesti, odrasla sam uz priče pokojnog djeda o sabunjarima, a tema sabunjara često se spominjala i implementirala u nastavne sadržaje pojedinih predmeta u osnovnoj školi u Privlaci, pisale su se pjesme i mnogo što drugo. Prilikom istraživanja nisam naišla na temu koja se usredotočuje na istraživački fokus srodan momemu. Postoje podaci u lokalnim etnografijama koji se tiču sabunjarstva, no oni nisu presudni za moj diplomski rad. Upravo zbog spoznaje o tome koliko je sabunjarstvo nekada značilo ovom mjestu, ali i samom povijesnom i društvenom kontekstu u kojem je nastalo, razvijalo se i nestalo, želim naglasiti važnost ove kulturne prakse. Osim toga, smatram da bi se zaboravljene priče i relevantnost toga rada mogli revitalizirati i živjeti ukoliko se prepozna njihov potencijal kao kulturnog dobra te kao dodatnog turističkog sadržaja i ponude mjesta. No, prema mom mišljenju, ono još relevantnije je stvoriti nešto kako bi se svim sabunjarima odala čast i zahvalnost za sve učinjeno. Stoga sam željela istražiti kada i iz kojih razloga se počelo sabunjariti, kako je sabunjarstvo nastalo, razvijalo se i nestalo. Zanimao me i sam tijek sabunjarenja. Tko su to bili sabunjari, zašto su baš oni sabunjarili, koje vještine i znanja su morali posjedovati kako bi se bavili tim poslom. Posebno su me zanimale i emocije te sjećanja koje stanovništvo, koje nije nužno lokalno, ali i sami sabunjari, vezuju uz taj posao. Nadalje, kako je izgledala svakodnevica žena dok su njihovi muževi radili, koja je uloga žene sabunjara i jesu li žene imale veze sa sabunjarstvom pitanja su koja su se nametala tijekom istraživanja. Osim navedenog, zanimalo me na koji način lokalna i Turistička zajednica promišljaju sabunjarstvo te u konačnici može li se sabunjarstvo promišljati kao potencijalno kulturno dobro. Ukratko, fokus mog istraživanja je pitanje kako tako izumrlo i već zaboravljeno sabunjarstvo oživjeti i implementirati barem u turističku ponudu, ali ne kao aktivnost, već na temelju sjećanja, živih priča sabunjara i svih onih koji znaju nešto o njemu te fizičkih predmeta i ostataka. Kako bih na njega odgovorila bilo je potrebno istražiti i dio prošlosti, ali i promišljati na koji način bi se u budućnosti sabunjarstvo moglo oživljavati tako da obogati Privlaku,

¹ Kroz cijeli rad koristiti ću lokalni naziv za kulturnu praksu vađenja pijeska – „sabunjarenje“, kao i za one koji su se ovom kulturnom praksom bavili – „sabunjari“.

postane opet poznato i bitno te na koncu turistički atraktivno. Radovi koje sam smatrala teorijski relevantnima tiču se na samom početku sjećanja i pamćenja s obzirom da sabunjarstvo na taj način danas jedino i živi. U tom kontekstu relevantnim izvorom mi se pokazalo djelo autorica Brkljačić Maje i Sandre Prlende - *Kulture pamćenja i historija* (2006). Druga skupina radova koju sam koristila u kontekstu promišljanja sabunjarstva u turizmu odnosila se na kulturno dobro. Pri tome su mi pomogli različiti tekstovi u sklopu knjige autorica Hameršak, Marijane, Ive Pleše i Ane-Marije Vukušić - *Proizvodnja baštine-Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi* (2013), a s obzirom da su afekti neizostavan dio ovakvih sjećanja koristila sam se i člankom autorice Navaro-Yashin, Y. - *Affective spaces, melancholic objects: ruination and the production of anthropological knowledge* (2009). Pri određivanju vlastitog pristupa i metodologije te metodoloških pitanja i terenskog rada pomogla su mi djela: *Etnologija bliskoga- Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja* i *Teren za etnologe početnike*. Istraživačke metode kojima sam se koristila u ovom radu bili su provođenje polustrukturiranih intervjua, anketa koju sam provela putem mrežnih platformi te analiza diskursa kazivača. Sabunjarstvo kao zanat ne postoji već nekoliko desetljeća, ali ipak na svojevrsan način živi. Koliko je ono živo i na koji način se može govoriti o sabunjarstvu kao takvom slijedi u radu. Na temelju ranije spomenutih polustrukturiranih intervjua pokušala sam razumjeti relevantnost ove kulturne prakse, njeno poimanje, značenja koja joj se pridodaju ili su se pridodavala, emocije i sjećanja koja se povezuju uz sabunjarstvo, pitanje i odnose sabunjarstva i turizma u Privlaci te potencijal određenih segmenata ove prakse kao nematerijalnog kulturnog dobra. Svaki od naslova i podnaslova prožet je teorijskim radovima i podlogama uz implementaciju provedenih intervjua.

2. SABUNJARSTVO U PRIVLACI

Iako je Privlaka zbog svog geografskog položaja, ali i same činjenice da je poluotok poznatiji po ribarenju i pomorstvu, čemu u prilog ide i sabunjarstvo, valja naglasiti da su predci današnjeg stanovništva većinom bili stočari i ratari. Razlog tome je sastav tla te velike količine vode koje su i razlogom brojnih bunara u Privlaci. Vinogradarstvo je bilo uvelike zastupljeno kao i uzgoj mnogih ljekovitih biljaka (kadulje, smilja, gospine trave). Uz poljoprivredu i stočarstvo, zbog pogodnog morskog položaja, ali i mora bogatog ribom stanovništvo se sve više počelo okretati ribarenju (Mustać et al., 2011). Čovjekova potreba za izgradnjom prostora za život, gospodarskih zgrada i drugih jedinica je neupitna. Tako su u 19. stoljeću prvotni materijali kojima su se stanovnici Privlake koristili u svrhu izgradnje bili slama i glina, a postupno ih je zamijenio pijesak. Pojavom cementa za potrebe izgradnje pojavila se i potreba za pijeskom. Prve ideje o iskorištavanju pijeska i načinima vađenja počinju se javljati početkom 19. stoljeća pa se ovaj period može smatrati vremenom u kojem se ova praksa pojavila (Kolanović, 2000). Sabunjarstvo je, kao što je ranije navedeno, lokalni naziv za vađenje pijeska iz mora. Ovaj posao zahtijevao je osim snažnih i spremnih ljudi, specifične alate i prijevoz. U početku je bila riječ o manjim brodovima zvanim *kaići*, a kasnije su ih zamijenili veći brodovi-*bracere i leuti*.

Slika 1. Fotografija leuta (brod lijevo) i kaića (manji brod desno)²

²Priložena fotografija nastala je 60-ih godina 20. stoljeća, a njezin autor je Ante Brkan. Fotografija mi je proslijeđena od strane djelatnika Turističke zajednice Općine Privlaka.

Manji brod (kaić) je bio potreban zbog lakše dostupnosti obali i ukrcaja pijeska te se iz njega pijesak tovario na leut koji je veći. Leutima se zbog natovarenosti i mogućnosti propadanja broda nije moglo doći do plićeg mora.

Ovisno o veličini i spremnosti broda na teret, ali i alatu, određivalo se mjesto vađenja pijeska. Tako su sabunjari u počecima odlazili u okolne dijelove mora i sela, u pliće dijelove, a kasnije u sve dublje. Brodovi su se tovarili sve dok *fružeta*³ nije doticala morsku površinu. Osim potrebe za brodom i kvalitetnim alatom, sabunjari su morali biti dobri poznavatelji mora. Sabunjarenje je bilo nemoguće bez znanja i vještina upravljanja brodom, jedrom te snalaženja u svim vremenskim prilikama ili neprilikama. Mnogi stanovnici kupovali su brodove. Istovar pijeska često je bio teži od utovara ukoliko brod nije bio usidren uz luku. Tada se pijesak morao puniti u *sićeve* – kante, te nositi do luke. Ukoliko bi brod stao u blizini luke, iskrcavao bi se lopatama. Sićeve su s vremenom zamijenili *škipovi*– željezne četvrtaste posude same po sebi dovoljno teške. Nosili si ih na ramenima, svaki sabunjar svoj škip, a međusobno su pomagali jedan drugom prilikom istovara (Mustać, 2011). Često su se sabunjari natjecali u tome tko će prvi napraviti *vijaz* odnosno turu pijeska. Mnogi su se brodovi kupovali, ali i gradili u Betini i Murteru zbog izuzetno kvalitetne drvene brodogradnje. O tome koliko su betinski majstori bili uistinu vrsni svjedoči činjenica kako su mnoga brodogradilišta na području sjeverne Dalmacije početkom 20. stoljeća nastala, ili pak bila u izravnijoj vezi s njima. Brodovima su snabdijevali sjevernodalmatinska područja, pa tako i Privlaku. Također, betinski brodograditelji su dobitnici zlatne medalje, odnosno diplome iz 1913. godine koja se čuva u obitelji Filipi.⁴ Prema saznanjima koje sam prikupila od mojih kazivača (koji će kasnije biti spomenuti u radu) uvijek je bila riječ o kupovini polovnih brodova. Kazivač Joso Mustać (stariji) ispričao mi je na temelju vlastita sjećanja, ali i onoga što mu je pričao otac, kako je izgledao tijek i način kupovine njihova broda. Prvi brod koji je njegov otac kupio bio je polovan leut, a kupili su ga u Kukljici. Dio broda su platili u gotovini, a ostatak su isplaćivali tako što bi kamen i pijesak prevozili u Rivanj. Otprilike mjesec dana danonoćnog rada je bilo dovoljno kako bi se isplatio brod. Godine 1952./53. s istim brodom su otišli u Sali kako bi nadogradili leut, odnosno od leuta napravili braceru (ili točnije stelu). To su isplatili tako što su graditeljima dali svo vino i rakiju, a ručni rad (ruke) su platili u gotovini. Materijal za potrebe izgradnje imali su graditelji u Salima.

³Fružeta je lokalni naziv za vanjska liniju, odnosno vanjsku razinu broda do koje se krcao pijesak.

⁴ Prema riječima kustosice Muzeja betinske drvene brodogradnje, ali i potkrijepljeno podacima iz Filipi, Goran 1997. *Betinska brodogradnja: etimološki rječnik pučkog nazivlja*. Šibenik: Županijski muzej.

Prva veća potreba za pijeskom javlja se nakon Prvog svjetskog rata, a do Drugog se privlačka flota povećala čak na tridesetak brodova, leuta i bracara. Tijekom Drugog svjetskog rata većina sabunjara napustila je ovaj posao zbog odlaska u rat. Također, mnogi brodovi nastradali su u tom ratnom periodu, a luka tada nije bila izgrađena. U Privlaci je sve ukupno, od početka sabunjarenja do njegovog kraja, zabilježeno 87 vlasnika sabunjarskih brodova.⁵

Nakon završetka Drugog svjetskog rata dolazi do ogromne potražnje i potrebe za pijeskom upravo zbog ogromnih šteta kao posljedica rata, uništenih kuća, gospodarskih zgrada i drugih objekata. Veća potražnja značila je i potrebu za većim i opremljenijim brodovima. Počinju se koristiti manje brodice – *batele* ili *plazulje* koje su omogućavale lakši odlazak do obale i plićeg. U poslijeratnom periodu pijesak se počeo prodavati te je sabunjarenje postalo i oblikom zarade. Dotada se pijesak koristio za osobne potrebe izgradnje stambenih objekata, gospodarskih zgrada i dijelova okućnice. Privlački leuti i bracere nakon Drugog svjetskog rata nisu prevozili samo pijesak, već drva, ugljen, stoku i ostale materijale. Često su sabunjari sami osmišljavali određene alate ili načine kako lakše i brže, uspješnije vaditi pijesak. Pijesak iz područja Privlake, otoka Vira, Zadra i okolice prodavao se najčešće u okolne gradove te na zadarske otoke. Sa sve većim potrebama za pijeskom kao građevinskim materijalom, stvarali su se korisniji, bolji i moderniji alati te veći i kvalitetniji brodovi. Škip se zamijenio *karamacom* – drvenom konstrukcijom s četvrtastim sandukom. Kako bi se zadovoljile potrebe tržišta, u Privlaci se pojavljuju prvi pogonski motori, poznatiji kao *grajferi* i *arani*. Njihova upotreba svakako je značila obavljanje više posla u kraćem vremenu. O velikim količinama pijeska, ali i napornom sabunjarstvu svjedoči i činjenica kako je grad Zadar, koji je bombardiran 72 puta tijekom rata uvelike obnovljen sabunom koji su vadili i dovozili privlački sabunjari (Kolanović, 2011). Kako bi odali svojevrstu čast ovom zanatu, tadašnji košarkaški i nogometni klub u Privlaci nazvani su upravo prema sabunjarima. Tadašnje važno i dobro poznato sabunjarstvo bila je česta tema razgovora, ali i znanje i vještina koja se prenosila generacijski. 70-e godine 20. stoljeća smatrale su se zlatnim dobom sabunjarstva. Godine 1975., odnosno 80-ih godina 20. stoljeća, otvaranjem kamenoloma - sabunjari gube svoju važnost. Otvaranje kamenoloma u mjestu Vrsi i sve veći razvoj u građevinarstvu, dovodi do minimalne upotrebe pijeska, samo u svrhu manje izgradnje ili dodatnog materijala. Modernizacijom, uvođenjem novih, jeftinijih materijala i novih tehnika u građevini, postupno je slabila i smanjivala se potražnja za pijeskom koji su vadili sabunjari. Sabunjari svoje brodove prodaju ili ih uređuju u modernije brodove.

⁵ Prema podacima iz Mustać, Marko et al. 2011. *Privlačko rodoslovlje*. Zadar: Zadarska nadbiskupija.

Nakon Domovinskog rata, donose se zakoni prema kojima je pijesak rudno bogatstvo te se zabranjuje rad, odobrava se jedino vađenje na određenim mjestima i u određenim količinama.

Valja naglasiti kako se uz iznimno težak i naporan fizički posao sabunjarenja često veže pomalo romantičarska slika veselih i pozitivnih međuljudskih odnosa, slavlja, posebice blagdana i praznika, pjevanje pjesma. Ipak, ovakvi fizički napori jasno su utjecali na brzinu starenja sabunjara, fizičke deformacije tijela te raniju smrtnost i mogućnost stradanja. Podatke vezane uz smrtnost pronašla sam u knjizi *Privlačko rodoslovlje* (Mustać, 2011), ali i potkrijepila saznanjima kazivača. Mnogi Privlačani su stradali na morima i brodovima općenito, no od stradalih sabunjara na sabunjarskim brodovima navode se: Glavan Marko (Antin) i Mustać Šime (Lolin) koji su stradali u rujnu 1978. godine na sabunjarskom brodu *Radovan* (Mustać, 2011). Stradali su u Velebitskom kanalu zbog iznenadnog i jakog nevremena. Podataka o broju osoba koje su zadobile fizičke ozljede ili invaliditet za vrijeme sabunjarenja nema, no svaki dugogodišnji sabunjar zasigurno ima deformacije ramena i kičme zbog nošenja velikog tereta.

Koliko je sabunjarstvo stanovnicima Privlake, ali i u cijelom društveno-povijesnom kontekstu toga vremena (70-ih i 80-ih godina) bilo važno, svjedoči i lokalni časopis *Sokolar*. Naime, od godine 1995. do 1998. u Privlaci se izdavao časopis koji se bavio lokalnim aktualnim temama, promišljanjima, manifestacijama, ali i načinom života te običajima tadašnjeg vremena. U prvom izdanju ovog časopisa, u poglavlju nazvanom *Etnologija* jedna od tema bilo je i sabunjarstvo, točnije ideja o stvaranju muzeja sabunjarstva. U svega dvije stranice navedenog poglavlja, autor Josip Zanki iznosi ideju o stvaranju Zavičajnog muzeja Privlaka. Dio tog muzeja činilo bi i muzej sabunjarstva. Navode se i autorova osobna mišljenja u vezi prostornog pitanja, odnosno koji dio Privlake, koje kuće i koja dvorišta bi trebala pripadati muzeju. Riječ je o kućama i okućnicama koje izgledom karakteriziraju mediteranski tip arhitekture. Zašto baš muzej sabunjarstva? Jer je to jedini, kako autor tvrdi, izvorni privlački način privređivanja i načina života. Zamišljeni muzej trebao bi se sastojati od arhivske sobe (u kojoj su fotografije i manji predmeti), sobe sabuna u kojoj bi se nalazio pijesak te bi se čuli zvukovi mora, vjetra, valovi i rad motora brodova, s ciljem dočaravanja i afektivnosti te uključenosti svih osjetila. Osim navedenog, zamišljeni muzej sastojao bi se od sobe *prova*⁶, u kojoj bi se nalazili kreveti koji omogućuju noćenje u muzeju, dvorište muzeja (s većim predmetima koje su sabunjari koristili te u kojem bi se mogle održavati razne manifestacije), brod eksponat (preostali brodovi koji bi se mijenjali, a posjetitelji bi mogli doživjeti cijeli proces istovara pijeska). Zanki u tekstu

⁶ „*Prova*“ je lokalni naziv za prednji dio broda, pramac.

definira i strukturu upravljanja muzejom, te zaziva financijsku pomoć od Ministarstva kulture i županijski vlasti. Također, u prvom broju časopisa izdana je pjesma lokalnog stanovnika koji je ukratko opisao svakodnevicu sabunjara.

SABUNJARI

*Pivac još nije probudija zoru,
a misec je još visòko na nebu.
Kolišton se čuje: Ante, Frane, Ive;
ideš li; 'ajde; iden.
Idu s kruvon i damljanon vina
niz brig, na bròd, na Gàz, na Prutno,
na sabun, na jarinu,
po žulje, po muku.
Zlicon u mòre, zlicon na ràme, pa u štivu,
i Ante i Frane i Ive sve do ràzi štive.
I idri i veslaj do kolina u mòru,
i vozi i pumpaj i gucaj ječmeni krù.
A onda jope u štivu, u škip, na ràme,
po pantu i Ante i Frane i Ive - do rive.
I kad dođu na muja, kad i' umorne noge
uz brig i kolišton do kočete donesù,
pušti Antu, Franu i Ivu, jer prije nego će
pivac probuditi zòru, jope će se kolišton čuti:
ideš li; 'ajde; iden.*

Zdenko BRUSIĆ

Slika 2. Pjesma *Sabunjari* autora Zdenka Brusića (Sokolar, 1995)

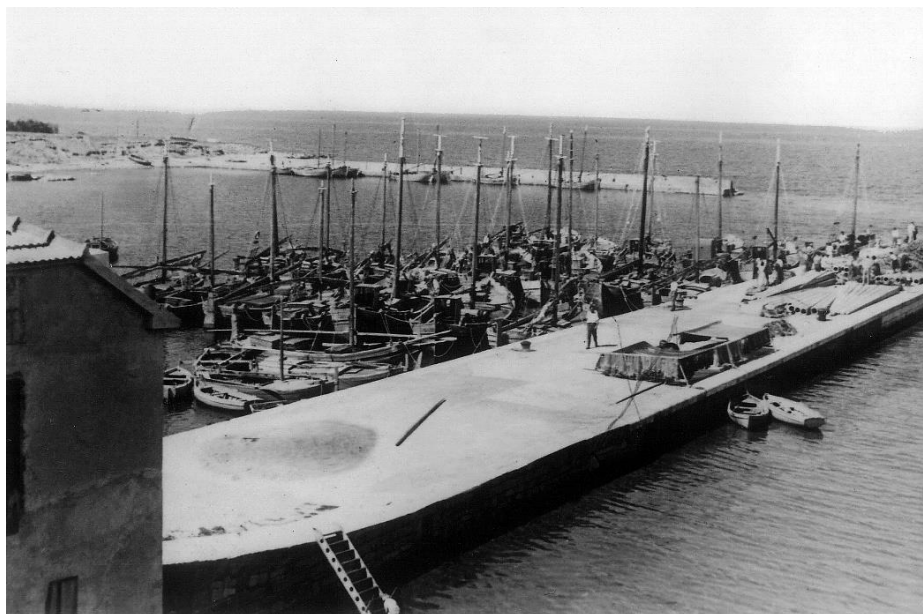
Iz pjesme se može iščitati kako je jedan sabunjarski dan počinjao prije svanuća i prvog pjeva pijetla noću. Sabunjari su se nalazili na mjestu Kolište, ispod kojeg se nalazila tada još neizgrađena luka s brodovima. U tako kasne noćne sate, ili rane jutarnje, međusobno bi se dozivali jesu li spremni i idu li. Opisanu scenu autor nastoji što vjernije dočarati davanjem tradicionalnih i „čestih“ imena muškaraca u Privlaci. Jedino što bi sabunjar nosio sa sobom na brod je zalogaj kruha i nekoliko gutljaja vina u takozvanim „*damljanama*“. Gdje idu? Idu na sabun, a čeka ih mukotrpan i naporan fizički rad. Spominju se alati i način vađenja pijeska. Jedan o najstarijih načina vađenja pijeska je onaj „*na zlicu*“ (žlicu). Izvađeni pijesak u zlici nosio se u „*štivu*“ – prostor u brodu u koji se pijesak odlagao, a punio se do vrha. O težini fizičkog rada može se iščitati iz navođenja kako su tadašnji sabunjari plovili uz pomoć jedra i veslajući. Motornog pogona tada nije bilo. Kada bi tako umorni veslajući došli do odredišta, pijesak iz štive bi se vadio zlicama i krcao u škipe, stavljao na rame i nosio van broda. I tako cijeloga dana. Takve umorne i iscrpljene sabunjare trebalo je pustiti da se odmore jer prije svitanja novog dana čekao bi ih isti posao. U trećem broju privlačkog časopisa izašao je članak pod nazivom *Privlački sabunjari* (1996). Članak je napisao Ivan Mustać. U članku autor navodi, prema usmenoj predaji lokalnog stanovništva, vlasnike prvih brodova (*patroni*) i zaseoke koji su imali svoj brod za potrebe sabunjarenja. Mustać objašnjava važnost pijeska kao tadašnjeg građevinskog materijala, kao i izgled od pet do sedam kubičnih metara pijeska natovarenih brodova koji su plovili prema Zadru i okolnim otocima te na taj način zarađivali. Također, ukratko objašnjava tijek sabunjarenja tako što navodi kako su početci sabunjarenja bili laki upravo zbog velikih količina pijeska kojeg je vjetar izbacivao na obalu pa nije bilo teško doći do njega. Kako se sve više trošio takav lako dostupan pijesak, tehnologija i vađenje na žlicu pomoglo je vađenju u većim daljinama i dubinama. U radu autor Mustać naglašava kako su se mnoge kuće i zadarske staze izgradile upravo zahvaljujući privlačkim sabunjarima. Autor spominje i vrijednost sabunjara i njihovog truda te da su, koliko god im je bilo teško, uživali u pjevanju pjesama dok su veslali prema odredištima. Za razliku od drugih lokalnih stanovnika, sabunjari su uživali u malo boljoj hrani (brudet, palenta, slane srdele, slanina). U navedenom poglavlju časopisa autor spominje i svetog Nikolu, kao svetca zaštitnika svih sabunjara i mornara. Posebno je zanimljiv apel koji autor daje u smislu nužnosti podizanja spomenika svim sabunjarima. U konačnici, sabunjarstvo se u ovom članku, prema Mustaću, definira kao zanat te spomenik radu i pomorskom umijeću. Od ukupno šest brojeva časopisa Sokolar, samo se u dva navedena spominje i na neki način tako odaje počast privlačkim sabunjarima. Poglavlje Etnologije u kojem se dotada pisalo o sabunjarima zamijenile su neke druge teme. Koliko sam uspjela doznati od svojih kazivača, časopis Sokolar prestao je izlaziti zbog nespremnosti

pojedinaca na prihvaćanje vođenja časopisa, iscrpljenosti tema te zbog zauzetosti privatnim obvezama od strane uredništva i autora.

3. ISTRAŽIVANJE I METODOLOGIJA

Istraživački interes za ovom temom dobivala sam često tijekom studija pohađajući različite kolegije proteklih pet godina. Po samom završetku studija, upoznajući različite kolegije, teme, teorije i oblikujući svoj pristup i način promišljanja, sve kockice kao da su se složile, a sabunjarstvo je bila tema u kojoj sam ih sve mogla objediniti. Na samom početku javljala su mi se pitanja vezana uz poimanje i značenja terena koji istražujem. Pitanja poimanja i značenja terena te terenskog rada zasigurno su jedna od prvih s kojima se svaki etnolog susretao pa tako i ja tijekom studija. Ono što sa sigurnošću mogu reći, ali i potkrijepiti djelom *Etnologija bliskog*⁷ je to da se suvremeno shvaćanje terena uvelike odmaknulo od prvobitnog shvaćanja koje se isključivo odnosilo na fizički prostor. Fizički prostor je najčešća, prva asocijacija koja se veže uz definiranje terena. Ipak teren mogu čini i različite mreže. Mreže odnosa, sjećanja, pamćenja i sličnog. „Prostor terena određen je povezivanjem s mjestima, sjećanjem na mjesto, svakodnevnom praksom življenja u mjestima, zamišljanjem mjesta. Određeno je kulturnim i društvenim, političkim i ekonomskim kontekstima. Ono je višeznačno i u stalnoj mijeni“(Potkonjak, 2014: 26). S obzirom da je sabunjarstvo izumrla praksa, smatram da u svom radu mogu govoriti konkretno o terenu sjećanja koji postoji unutar jedne zajednice. Naravno, postoji i vidljivi teren kojeg je moguće doživjeti i osjetilima. To bi bio teren Privlake kao mjesta na kojem je sabunjarenje postojalo kao kulturna praksa i zanat. Njega bih nazvala terenom u širem smislu jer obuhvaća cijelo jedno mjesto.

⁷Čapo Žmegač, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina i Goran Pavel Šantek. 2006. *Etnologija bliskoga- Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Slika 3. Fotografija privlačke luke i sabunjarskih brodova⁸

Priložena fotografija prikazuje teren, ali kao fizički prostor koji u Privlaci postoji i danas. Lokalni naziv za to mjesto je „*điga*“ - riva, luka. To je mjesto na kojem su se nalazili sabunjarski brodovi, ali i drugi brodovi koji nisu bili isključivo za sabunjarenje.

Terenom u užem smislu nazvala bih upravo tu luku, u Privlaci poznatu kao *điga*, koja je živući podsjetnik na sabunjarstvo. Sada kada mogu reći da sam definirala što je to u mojem istraživanju teren, želim pridati važnost drugim metodološkim pitanjima. To su pitanja vezana uz primjerenu metodu koju koristiti tijekom istraživanja, pitanja interpretacije, pisanja etnografije te konačne reprezentacije. Na koji način prići svojim sukreatorima etnografije, kako postaviti „prava“ pitanja, kako se postaviti s obzirom na dualnost perspektiva koju zauzimam i još mnoštvo toga. Svakako bih se željela vratiti na pitanje moje pozicioniranosti i perspektive. U ovom istraživanju svakako sam insajder. Insajder, ali ne u smislu sudjelovanja u kulturnoj praksi i vremenu sabunjarstva, već kao lokalna stanovnica koja je rođena i odrasla u Privlaci. Odrasla sam uz priče o sabunjarima, pjesme, djedove priče, poznate su mi bliske emocije koje ljudi vežu uz tu kulturnu praksu i način na koji govore o sabunjarstvu. Insajderstvo je prilikom istraživanja u etnologiji, kao pristup, nužan no ne uvijek i dostižan (Čapo Žmegač i sur., 2006). Ipak, moja insajderska pozicioniranost nije toliko duboka jer sve navedeno saznajem iz druge

⁸Fotografija gore nastala je, kao i prethodna, 60-tih godina 20. stoljeća, autor je Ante Brkan te mi je također prosljeđena od strane djelatnika TZOP.

ruke, prenose mi se priče i znanja. Utoliko je, meni osobno, zanimljivo postaviti sebi pitanje koliko insajder uopće mogu biti i kada to insajderstvo za mene počinje, odnosno prestaje.

Pri ulasku u svaki teren pa tako i moje bivanje u ovom terenu, nužno je približiti se ljudima, uhvatiti i sakupiti sjećanja kroz vlastito iskustvo (vlastitim istraživačkim radom), empatija te stvaranje odnosa između sukreatora (kazivača) i mene. Iz navedenih razloga i objašnjenja moja je perspektiva, kako se to u etnologiji naziva, emska. Općenito, emska perspektiva je ona koju pojedinci unutar kulture ili pak društvene skupine upotrebljavaju kao samorazumljivu, lišenu dodatnih propitkivanja i potrebe za objašnjenjem (Čapo Žmegač i sur., 2006). S druge strane, moja perspektiva i moj pristup nužno moraju biti i outsajderski. U kontekstu ovog istraživanja to bi značilo određenu reflektivnost, prevođenje istraživanja u diskurs svojstven etnologiji i antropologiji, reprezentaciju te znanstveni etni pristup. Zato treba imati na umu kako je različita publika koja će čitati ovu etnografiju, ovaj rad. Posebno je zanimljivo pitanje kako će konačnu „priču“ prihvatiti lokalno stanovništvo i oni koji su sudjelovali u njejoj kreaciji. „Etnologija nije samo deskriptivna već i interpretativna i kritička znanost. Također je iskustvena i interakcijska znanost“ (Potkonjak, 2014: 15). Iz tog razloga potrebno je shvatiti kako je ovaj rad i teorijski i interpretativan, temelji se na istinitim, izvornim pričama, intervjuima (kazivanju), ali je preveden u jedan drugačiji diskurs, znanstveni.

Istraživanja koja su karakteristična za suvremene etnologe, obično se tiču zajednica, a ne pojedinaca. Ključna je deskripcija kulture i dijelova od kojih se sastoji (Potkonjak, 2014). Dualnost etnografije odnosi se na njeno poimanje kao produkta i procesa. Produkt se odnosi na konačan ishod i cilj, a to je priča, djelo – etnografija namijenjena čitateljima, dok se etnografija kao proces odnosi na sve ono što prethodi konačnom djelu. Na etnografima, odnosno etnologima je zadatak da uđu u svijet onih koje istražuju te ih nastoje razumjeti kroz prethodne teorijske okvire i spoznaje. Ono što je odlika etnologa je konstantno propitivanje, spoznaja o nepostojanju jednog i apsolutnog već mnoštva razlika koje se kasnije mogu promatrati, komparirati, analizirati. Uspješnost terena i istraživanja ovisi o tome na koji način i koliko uspješno će istraživač ostvariti odnos s zajednicom i sukreatorima etnografije. Sve navedeno uvelike mi je pomoglo u tome da za početak jasno odredim teren svog istraživanja, kao i svoju pozicioniranost i vlastiti utjecaj na istraživanje. Sljedeći korak bio je osmišljavanje pitanja za provedbu intervjua. Govoreći o istraživačkom dijelu mog rada, provela sam šest polustrukturiranih intervjua, nekoliko neformalnih razgovora, kreirala anketu putem mrežnih platformi, pretraživala relevantnu literaturu i dostupne izvore. S obzirom da sam već neko vrijeme bila sigurna vezano uz odabir teme mog rada, lakši dio bila je potraga i pretraga

literature. Glavni izazov bio je pronaći žive sabunjare i s njima stupiti u kontakt. Dodatnu otežavajuću okolnost činila je i prisutna pandemija COVIDA-19 zbog kojeg je stanovništvo u većoj mjeri nije bilo željno sudjelovati u istraživanju. No, kao olakotna okolnost se ipak pokazalo moje insajderstvo, u smislu življenja u Privlaci i poznavanja ljudi koji bi mi mogli pomoći. Razmišljajući o njima, prvi koji mi je pao na pamet je moj profesor povijesti iz osnovne škole – Mate Mustać. Gospodin Mate je povjesničar koji bi se temom sabunjarenja sigurno bavio ukoliko bi imao više slobodnog vremena. On me je odveo do svoga oca, kasnije navedenog kazivača Branka Mustaća. Uz pomoć njih dvojice saznala sam za imena živućih sabunjara, kao i imena supruga preminulih sabunjara. Dogovore oko intervjua i mojih posjeta kazivačima obavljala sam telefonski ili tijekom kratkih posjeta. Zanimljivim mi se pokazalo koliko njih zapravo ne poznam, a živimo u istom mjestu. Ono što bih također naglasila je to kako su svi moji kazivači starije životne dobi te je to uvelike utjecalo na tijek mogega istraživanja. Svi kazivači navedeni u mojem radu primili su jako ljubazno i s radošću te željom da uistinu budu sukreatori ove etnografije. Nitko od njih se nije protivio navođenju osobnih podataka pa ni ponekoj fotografiji za uspomenu. S druge strane, bilo je i kazivača s kojima sam dogovorila intervjua, no na dan intervjua nisu bili željni razgovarati. Razlozi tome su subjektivni. Pokazalo mi se kako stariji ljudi nisu raspoloženi svakoga dana jednako, ponekad su odgađali intervjue, a u konačnici ih ne bi ni bilo. Neki od planiranih kazivača imaju fizičkih i psihičkih poteškoća koje u kombinaciji sa strahom od trenutne pandemije nisu nipošto išli meni u korist. Bez obzira na navedeno, uspjela sam pronaći kazivače i obaviti navedenih šest intervjua. Pitanja za intervjue razlikovala su se ovisno o kazivačima (neki od njih su sabunjari, žene sabunjara i djelatnica TZOP). No, sva su konstruirana na temelju glavnih istraživačkih pitanja spomenutih na samom početku rada. S obzirom da se fokusiram na izumrlu kulturnu praksu bilo je potrebno saznati ponešto o prošlosti, o sabunjarima, njihovom poslu, ali i doći u kontakt sa živućim sabunjarima, njihovim potomcima, ali i svima koji o sabunjarstvu nešto znaju. Spoznaje prikupljene intervjuiima i drugim metodama razrađujem dalje u radu, posložene u nekoliko poglavlja. Ranije spomenuta anketa kao tehnika pokazala se praktičnom. Pokazala mi se dobrom u smislu oduzimanja kratkog vremena za izradu i postavljenje, a mogućnosti brojnih odgovora, komentara, upita i poruka. Ostali izvori koje sam koristila odnose se na knjige i članke u knjigama, lokalni časopis dostupan i u pdf verziji te YouTube video materijale. Svi korišteni izvori su dostupni.

Svi kazivači i mnogi korišteni izvori pokazali su se relevantnim i uistinu korisnim pri oblikovanju konačnog etnografskog teksta etnografije. Pokazali su se doslovnim sukreatorima

ovoga rada. Pronalazak izvora kao i kazivača te terenski rad zahtijevao je puno vremena, truda, strpljenja, prilagodljivosti, razumijevanja, propitkivanja, definiranja vlastitog pristupa, no svakako se isplatilo.

4. SABUNJARSTVO DANAS

4.1. Kultura pamćenja i sjećanja

Relevantnost teme, ali samih pojmova sjećanja i pamćenja u znanstvenom diskursu pojavljuje se u počecima prošlog stoljeća. Povjesničarima, ali i drugim humanističkim i društvenim znanstvenicima ovi pojmovi postali su izuzetno bitni u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Uzrok tome su tadašnja politička, društvena pa tako i kulturna događanja. Točnije, gospodarski napredci na području zapada Europe, razvoj demokracije, politička uređenja, sve veći pluralizam u društvenom i političkom smislu i slično. Istraživanje sjećanja i pamćenja svakako su historijske problematike, ali prema Brkljačić i Prlendi (2006), metoda usmene povijesti uzeta je upravo po uzoru na etnografska istraživanja. Metoda usmene (oralne) povijesti znači sabiranje građe, informacija, obavijesti iz povijesti tako što se intervjuira pojedinac. Sjećanje svakog od pojedinca selektivno je i subjektivno te se to posebno treba uzeti u obzir prilikom daljnje interpretacije, analize i samog promišljanja. Ipak ovom su metodom zaživjele priče koje se u etnologiji nazivaju pričama „odozdo“, a to su često zaboravljene marginalizirane skupine. U tom smislu subjektivnost njihovih sjećanja i onoga što su pamtili te iznosili pokazala se ključnom u pokušajima stvaranja holističke slike (Brkljačić i Prlenda, 2006). U posljednjim desetljećima, oralna historija je zastupljena i na sveučilištima, u školama i drugim ustanovama kao način prikupljanja podataka od strane učenika i studenata, njihove prakse te pisanja radova. Poseban interes pojavio se 80-ih godina 20. stoljeća za temom takozvanog kolektivnog sjećanja. Dvojica autora – Yosef Yerushalmi i Pierre Nora svojim djelima bili su povod za sve veće diskusije na temu kolektivnog sjećanja. Oba autora promišljala su pamćenje kao određen oblik ili formu koja je u suprotnosti s trenutnim znanjem i svijesti. Nedugo nakon njih, autori Eric Hobsbawm i Terence Ranger osmislili su pojam „izmišljene tradicije“ (Brkljačić i Prlenda, 2006: 24). Ovaj pojam označavao je povijesne kontinuumе kao što su jezik, priroda i kultura iz kojih se konstruirala pripadnost i identitet. Kako god bilo, individualna sjećanja, odnosno sam čin prisjećanja je uvijek drugačiji, nije jednak ili sličan. Ono što čini razliku između povijesti i sjećanja je poimanje povijesti kao objektivnih činjenica koje su na neki način hladne, daleke osobnom iskustvu, dok se sjećanje doživljava kao puno intimnije, dublje, poznato i izvorno. S druge strane koliko god se sjećanje definiralo ili smatralo subjektivnim, izvornim, ono je uvelike uvjetovano. U prvom redu je uvjetovano povijesno, društveno i kulturološki. Kontekst - događaji, ljudi, mjesta i slično. Sve to utječe na oblikovanje sjećanja kakvo jest. Tako se sjećanje promatra kao određen konstrukt,

a sam tijekom prisjećanja konstrukcija. Svako mišljenje oblikovano je i kulturološki određeno od strane moći i znanja te istine toga vremena. Svako vrijeme ima svoju istinu.

Često se govori kako se određena povijest i/ili znanje „ne smije zaboraviti“. Tada zapravo sjećanje konstruira zajednicu. Kako bi nešto iz prošlosti moglo uspostaviti nekakav odnos sa današnjim potrebno je, smatra autor Jan Assmann (2006), postojanje nekog živućeg dokaza iz prošlosti te takvi dokazi moraju odudarati od sadašnjosti. Druga karakteristika razumljiva je na primjeru jezika i jezičnih promjena. Kada je riječ o umrlim osobama, sjećanja na njih afektivne su prirode i kulturološki oblikovane u odnosu na koji način se odnosi i govori o njima. Upravo ta afektivnost postiže da se takva sjećanja uzdižu na jednu višu razinu od samog sjećanja, izdižu se iznad čiste predaje. Stoga mi se pojavljuje pitanje je li moguće uopće govoriti o individualnom i/ili kolektivnom pamćenju? Prema autoru, ove dvije vrste sjećanja uvijek se isprepleću. Čovjek koji se prisjeća je subjekt svojih iskaza i svog pamćenja, ali je sve to određeno okvirima koji utječu na oblikovanje sjećanja kakvo jest. Jedna od funkcije individualnog pamćenja je i povezivanje pojedinca s grupom na temelju nekih zajedničkih karakteristika. Način na koji će se to pamćenje i sjećanje održavati je komuniciranjem. Može se pojednostaviti kako osjećanja jesu individualna, ali sjećanja nisu. Sjećanja i pamćenja ne mogu se odvojiti od prostorne i vremenske komponente te društvene grupe. Svako sjećanje najčešće se povezuje uz prostor. „Određena skupina ljudi u društvu koja se definira kao zajednica nekog sjećanja čuva svoju prošlost iz dva razloga: a, to su posebnost i trajnost“ (Assmann, 2006:51). Na određen način tvori i svoj identitet. Koliko su sjećanja autentična vrlo je problematično ukoliko je riječ o grupi. Kao što autor navodi, pamćenje može biti komunikacijsko i kulturalno. Takav oblik pamćenja odnosi se na nedavnu prošlost, a prenosi se generacijski. Sjećanja se dijele međusobno sa svojim suvremenicima. Najčešće se prenosi od tri do četiri generacije., a prenosi se komunikacijskim putem. Kulturalno pamćenje odnosi se na mitove, priče o progonstvu, prolazak kroz pustinju i slično, najčešće u liturgijskim slavljinama. U ovakvom pamćenju, figure sjećanja imaju sakralnu karakteristiku. Maurice Halbwachs iznio je svoju teoriju pamćenja koje je ujedno i teorija zaborava. Njega zanima ključan trenutak u kojem živo sjećanje prelazi u povijest ili tradiciju, odnosno oblik pismene fiksacije. Postoji trenutak u kojem se prošlost koja polako počinje blijedjeti želi transformirati u čvrstu predaju. Halbwachs to objašnjava na primjeru razvoja kršćanstva (Assmann, 2006). U najranijoj fazi, fazi formiranja kršćanstva teško se razlikovalo sjećanje od svijesti sadašnjosti zato što još nikako kršćanstvo nije postiglo svoju legitimnost. U sljedećoj fazi dolazi do jasne

diferencijacije kada društvo polako fiksira svoju tradiciju. U tom slučaju, utvrđuje se kršćanski nauk, redovnici i vjernici.

U kontekstu mojega rada, promišljajući kulturu sjećanja i pamćenja, neupitna je bila relevantnost sjećanja i pamćenja onih koji su živjeli za vrijeme sabunjarenja i koji znaju nešto o tom društveno-povijesnom vremenu i načinu rada. Tako sam prvo odlučila potražiti one koji će zasigurno moći odgovoriti na mnoga pitanja o sabunjarstvu, a tko bi to bolje znao nego li sabunjari. Da, u Privlaci postoji još svega nekoliko živih sabunjara koji su se uistinu bavili tim poslom. Nakon što sam se raspitala o tome tko su i gdje se nalaze živi sabunjari uslijedili su kratki posjeti oko dogovaranja termina intervjua te na koncu i sami intervjui. Prvi sabunjar kojega sam intervjuirala bio je Branko Mustać, u Privlaci poznatiji kao Branko Mustać Gazigaćin. Pitanja koja sam postavila gospodinu Branku, ali i ostalim sabunjarima koje sam intervjuirala, ticala su se njihovih početaka sabunjarenja, razloga i vremenskog perioda te njihova uzrasta. Dio pitanja bio je vezan uz samo sabunjarenje, način sabunjarenja, alate i kako je izgledao jedan dan života sabunjara. Ostala pitanja bila su vezana i prestanak i nestanak sabunjarstva na području Privlake (razloge), njihove emocije, sjećanja, ulozi žena te mišljenju sabunjara o načinima revitalizacije sabunjarstva. Osim gospodina Branka, intervjuirala sam i Tomu Kršlovića, koji je u Privlaci poznatiji kao Tome Krše Bakina, Josipa Mustaća zvanog Bepo te Josu Mustaća.⁹

Gospodin Branko počeo je sabunjariti s otprilike navršenih 15 godina. Razlozi zbog kojih se počeo baviti ovim poslom bili su, kako on kaže, „*iz potrebe*“, odnosno nužnosti dodatne zarade jer se nije dalje školovao, ali i zato jer mu je otac bio sabunjar. Kada je riječ o razlozima početka sabunjarenja, i kazivač Tome Kršlović naveo je slično: „Od 15 godina. Od potrebe, jer nisan ima mogućnosti za školu, a bija san najstariji, ima san dvi sestre...da ih mogu prihraniti.“ Kazivač Josip Mustać također: „s 15 godina san počea sabunjariti, 1966. godine. Zbog ne školovanja, iz potrebe, ali i zato jer mi je ćaća sabunjarija“. O tome kako je izgledao jedan dan „na sabunu“, gospodin Branko objasnio je: „Ujutro u četiri sata bi se digli, 4 ipo' i onda bi nas dočekali... Tata je bija, ja i još dva mornara i onda smo mi pošli na brod. Onda bi došli iz Glavanaca, iz Buvića neki došli bi kasnije. Onda bi tražili misto di ćemo vaditi taj pijesak. Onda bi počeli, palili vinč, motor i jedno uru ipo' , ko' bi bilo više pijeska i onda bi se to brzo nakrcali. Ako je naj tvrdi i di je kamen onda bi se primišćali, znaš?“ Ovako rano ustajanje bilo je bez obzira na godišnju dob (ljetu ili zimu). Valja naglasiti da je tijek sabunjarenja bio uglavnom

⁹ Intervjuirani sabunjari nisu jedini živi sabunjari u Privlaci.

isti. Ranojutarnje buđenje, ukrcaj na brod, pronalaženje mjesta na kojem će se pijesak vaditi, ukrcaj i punjenje broda pijeskom, zatim povratak u luku ili na odredište i iskrcaj. Ono što se razlikovalo je način rada, opremljenost broda i alati. Od triju kazivača, gospodin Branko i Josu su sabunjarili u periodu kada su brodovi plovili na motorni pogon, dok je kazivač Tome nije. „Išli bi dok bi se počelo viditi, od svanuća i ovisi kakvo je vreme. Bez motora. Na idro i na vesla. Još su onda bili škipi i zlice za fangati.“¹⁰ O alatima i načinu rada, gospodin Branko navodi sljedeće:

„...vadili smo badiljunon i prije se na zlice vadilo. Najprvo zlice pa badiljun pa su onda tek kašnje došli grajferi. Imali smo i lopate - s njima se bacalo u štivu. Zlica je bila oštra, zasičena i zavarena. Badiljun je drvena, ka' greda. Zlica je ona što se na kosti meće, sa cipcon se to na kosti meće. Prvo je bila zlica sa cipcon, debljine jedne cijevi. Ona se koristila za vađenje u pličen. Zlica je bila od lima. Isto ka badiljun, samo su badiljuni bili veći. Sa zlicon se isto radilo ka na motiku, samo što je veća od motike.“

Tako izvađeni pijesak slagao bi se u prostor na brodu, ranije spomenutu – štivu. Također, unošenjem mokrog pijeska u brodove, unosila se i poprilična količina mora koju je bilo potrebno ukloniti iz broda. Nakon dolaska u luku slijedio bi iskrcaj:

„Kad bi iskrcivali sabun svak' svoj škip je punija. Škip je izgleda kaj načva. Bilo je manjih i većih. Jedan bi sam sebi punija škip motikon ili malon zlicon, ali najviše motikon. I onda ga zaravnaj da se ne prospe. I na gola ramena. I u litu, a nekad i u zimi. Ali je uvijek bilo mokro. Di je bilo rive, na rivu. Di nije, mekni one kavalete i punte. Kavaleti su ti ka ovaj konj što se drva na njen pilaju. I tako...nosi po mistu sabun di se prave kuće.“¹¹

Škipe su kasnije zamijenile *karamace*, a nakon karamaca počeli su se koristiti grajferi. Kazivači sabunjari navode kako su najčešće vozili pijesak na Ugljan, Preko, Sali, Lukoran, Uglavnom u Zadar i okolicu te otoke, a nešto manje u područje podno Velebita. Pijesak se prodavao, a cijena se mijenjala ovisno o relaciji na koju su sabunjari trebali dovesti pijesak, o tome je li brod na motorni pogon ili ne te o tome nude li im kupci pijeska poneki obrok ili piće. Naime, sabunjarima je obrok ponekad puno više značio od i samog novca, a o tome koliko su jeli i što su nosili sa sobom na brod gospodin Tome je ukratko objasnio: „a, što bi nosija? (haha). Zalogaj kruva i malo bevande. Dok se nagrač.“ S vremenom su na brodovima imali *fogun* – tronožac s posudom u kojem su na brodu spremali hranu, najčešće tjesteninu s mahunama. Na pitanje o tome koliko je vrijedila jedna tura (*vijaz*) pijeska, odnosno što se time moglo kupiti ili od toga preživjeti, kazivač Tome odgovorio je kratko i jasno: „bijeda.“ Navodi kako je jednom,

¹⁰ Prema riječima kazivača Tome Kršlovića.

¹¹ Prema riječima kazivača Tome Kršlovića.

kada su turu pijeska vozili na otok Ugljan, plaćanje bilo u obliku trampe, odnosno bijelog brašna. Ukupno je bilo 200 kilograma, od kojih je 50 išlo njemu, 50 drugom sabunjaru, a 100 kilograma vlasniku broda. Za jednu turu, navodi kazivač Tome, dobili bi „otprilike ka danaska...a petsto kuna...na nas troje“. Kako je tadašnja valuta bio dinar, kazivač Joso navodi „... plaćalo se jako malo, od 5 do 7 tisuća dinara“.

Osim što je jasno kako je posao sabunjarenja bio dovoljno fizički težak, ponekad bi i vremenske neprilike i godišnje doba u kojem se pijesak vadio dodatno otežavali posao. „Ma Bože sačuvaj, ni odjeće ni obuće adekvatne, a zimi je bilo užasno zbog kiše i vitra.“¹². Nitko od mojih kazivača nije bio vlasnik broda kojim se odlazilo sabunjariti. Svi kazivači objasnili su kako nije bilo posebne podjele poslova, svi su radili sve i međusobno se pomagali. Trojica ili četvorica naizmjenice bi upravljali brodom, zajedno vadili pijesak, nosili ga, krcali u štivu i kasnije istovarili. Radili su na brodu vlasnika koji je također s njima sabunjario. Brodove nisu zajednički iznajmljivali ili kupovali, već bi vlasnik broda imao svoj brod na kojem bi zajedno s dvojicom ili trojicom radio. Razlozi prestanka sabunjarenja, ali i korištenja pijeska kao materijala bili su različiti. Gospodin Joso navodi: „ S vremenom je pijesak postao loš zbog samog sastava, soli. Izbacivala je sol na fasadama, nisu takve kuće dugo mogle trajati. Sabunjarstvo je prestalo 1985./86. godine“. Razlozi zašto su prestali sabunjariti su uglavnom ekonomski. Vađenje i prodavanje pijeska nije bilo dovoljno za preživljavanje i održavanje obitelji, mnogi su odlazili u vojsku, selili se, a neki odlazili „navigati“.

Ono što je relevantno spomenuti u kontekstu sjećanja i pamćenja je to što su i sjećanja i pamćenja, poput drugih procesa, uronjeni u mnoštvo klasnih i rodničkih odnosa te odnose moći (Gillis, 2006). Postavlja se pitanje što se pamti i iz kojeg razloga se nešto pamti? U slučaju sabunjara riječ je o pamćenju i sjećanjima koja se iznova prepričavaju iz razloga što se o njima promišlja kao o društveno i povijesno relevantnoj temi koja je prožeta jakim osjećajima. Oni su izraženiji unutar društvene skupine koja se uistinu bavila ovim poslom, ali i ostalima koji čiji su se članovi obitelji i porodice bavili sabunjarstvom. Također, takva sjećanja i pamćenja su svojevrsna identitarna odrednica jer je upravo riječ o ne bilo kojim, već privlačkim sabunjarima. Nekadašnji sabunjari utjecali su na društvena okupljanja, druženja, suživot, radni odnos i oblikovanje svakodnevice. Iz onoga što su kazivači rekli, može se zaključiti kako su razlozi početka sabunjarenja bili ekonomske prirode. Obitelji toga vremena bila su višečlane te je bila velika potreba za novcem i prihodima općenito bilo riječ o novcu ili nekoj vrsti trampe. Osim

¹² Prema riječima kazivača Jose Mustaća.

ekonomskih razloga uz koje se veže i ne školovanje, sabunjariti se počinjalo zbog obiteljskih razloga. Mlađi naraštaji zajedno sa starijima odlazili su sabunjariti kako bi se učili tom zanatu i kako bi im se prenosilo znanje te razvijale vještine. Broj sabunjara na brodu nije bio velik. Razlozi tome su mogućnost ukrcaja veće količine pijeska, ali zarada koja je bila veća ukoliko se dijelila na manji broj ljudi. Vlasnici brodova uživali su malo bolji položaj u smislu organizacije posla, dogovaranja s kupcima i veće zarade. Sabunjarilo se bez obzira na godišnje doba, uzimajući u obzir vremenske prilike. Pijesak se prodavao uglavnom u okolna mjesta i otoke u svrhu izgradnje.

U kolikoj mjeri je afektivnost i emocionalnost prožeta u sjećanjima i priči o sabunjarima, na koji način definiraju ta sjećanja te čega se s radošću prisjećaju, a čega se ne žele sjećati slijedi u nastavku.

4.2. Koncept afektivnosti

Na koji način definirati emocije koje sabunjari osjećaju ili proživljavaju prisjećajući se vremena sabunjarjenja te koji su afekti takvih sjećanja i pamćenja, neka su od pitanja kojima se bavi i članak autorice Yael- Navaro (2009). Ono što članak, između ostalog, problematizira, a povezano je s mojom temom je način nasljeđivanja i ostavljanje nečega iz prošlosti budućoj zajednici. U kontekstu sabunjarstva, možemo govoriti o ostavljenim predmetima, znanjima, ali i sjećanjima. Na koji način će se „nova“, suvremena društvena zajednica odnositi prema izumrlom sabunjarstvu, točnije sadašnjim sjećanjima i pričama o sabunjarstvu, fotografijama, brodovima i alatima? Ono što je prijašnja zajednica – zajednica sabunjara ostavila jesu sjećanja na socijalnost i način života toga vremena. Mnogih sabunjara više nema, ali ono što su ostavili za sobom itekako je i dalje prisutno. Osim u materijalnim stvarima, živući spomen na sabunjare su svi objekti izgrađeni pijeskom koji su oni vadili. Koliko ljudi uopće znaju o važnosti pijeska u svrhu izgradnje u poslijeratnim periodima? Kako nazvati osjećaje koji osjećaju sabunjari pričajući i prisjećajući se svoga života rada? Ono što je ključno u svim ovim pitanjima, ali i u istraživanju je važnost utjecaja emocija i afekata koje one izazivaju. Što sabunjari osjećaju i kakva su njihova sjećanja uspjela sam djelomično saznati iz provedenih intervjua. Kazivač Branko rekao je: „da ti kažem bilo je interesantno, bilo je neko vreme dobro i to, ali nije od toga bilo kruva“. Kazivač Tome, kada sam ga zamolila da definiira svoje osjećaje ili barem proba opisati kakve osjećaje u njemu budi sjećanje na sabunjarstvo, rekao je kratko i jasno: „bijedno i gladno! To je bila kru od 100 kora, a ne od sedam kora“. Kazivač Josko svoja sjećanja i emocije objašnjava pozitivnije od drugih kazivača. „Bilo je naporno, ali ne pamtim da je bilo toliko

teško. Uru, dvi bi radili. Ali... Ljudi su bili drugačiji, popili bi, bili veseli, znali se i posvađati, ali bi se brzo i mirili. Dok bi se vrime smirilo bili bi u gostioni, jeli i pili. Igrali na karte, pričali šale i priče“. Ono što je uvijek zanimljivo je tendencija stvaranja romantičarskih slika o teškim vremenima. Tako su i moji kazivači često nakon interpretiranja teškog fizičkog rada, mogućih ozljeda, tjelesnih deformacija, stradavanja na moru i sličnog često navodili pozitivnije dogodovštine. Kazivač Branko tako je prilikom intervjuiranja, kada je bila riječ o ulozi žena sabunjara i hrane (marende), ispričao sljedeće: „žene bi dolazile na porat donositi hranu oko 10, 11, nekada podne. Jednon je jedna žena od sabunjara bila trudna i kada su došli u luku nje nije bilo. A tribala je svaki tren roditi. Kada su mu rekli da je otišla roditi on se ozbiljno naljutia i reka: „njenog joj Boga, prije misli ići roditi nego meni dati isti!“...tome se dan danas uvik smijen kad se sitin“.Riječ je o jednom lokalnom stanovniku koji je se često šalio na ovakav način. Opis kazivača Branka u kojem kaže da se sabunjar ozbiljno naljutio odnosi se na to kako je on navedeno izrekao takvim tonom, ali znajući da će to drugima biti smiješno. Jedna ovakva anegdota upućuje na različita shvaćanja. Prvo shvaćanje, u kojem kontekstu je bila i riječ kada mi je gospodin Branko ovo ispričao, je o velikoj potrebi za hranom radeći kao sabunjar. Taj jedan obrok značio im je jako puno. Iz tog razloga, ova anegdota s jedne strane implicira ono što je kazivač Tome jasno nazvao „bijedno i gladno“, a s druge strane činjenicu kako se i u tako teškim vremenima zaista pronalazio razlog za smijeh i način kako tešku svakodnevicu učiniti na trenutak lakšom. Ono o čemu također mogu razmišljati u kontekstu sabunjarstva i članka navedene autorice je sljedeće pitanje. Možemo li u kontekstu sabunjarstva govoriti o subjektivnim osjećajima ili prostorno izvedenim osjećajima? (Yael- Navaro, 2009). Svakako subjektivni osjećaji postoje, što je bilo lako primijetiti iz neverbalne komunikacije kazivača. No, neke od kazivača sam zamolila ukoliko bi sa mnom prošetali po ranije spomenutoj luci. Prolazeći mjestom na kojem su zbilja nekada uplovljavali i mnogi sabunjarski brodovi, zanimljiv je odnos povezanosti mjesta i sjećanja, ali i emocija. Sjećanja su bogatija i veća, emocije jače izraženije, a svemu tome uzrok je konkretno mjesto, prostor. Stoga, mogu zaključiti kako je riječ i o subjektivnim osjećajima, ali i prostorno izvedenim osjećajima. Ono što je također zanimljivo je poimanje ruševina ili ruina (krhotina). U kontekstu sabunjarstva opet možemo govoriti o dvije vrste ruina. Jedne bi se odnosile na materijalne ostatke, a druge na ruine ili krhotine znanja. Karakteristika takvih ruina svakako je intimna povezanost bilo sa predmetima, fotografijama ili sjećanjima, odnosno znanjima. Koliko su takva mjesta i, prostori općenito, afektivni proizlazi iz načina njihova objašnjavanja. „Tu se dogodilo to“ česta je formacija rečenica. „Tu“ poprima konotaciju mjesta, a „to“ događaja uz koji se vezuje vrijeme i određena društvena zbilja. Tako mi je kazivač Branko govoreći o leutu „Slavni“ s dozom

ljutnje objašnjavao kako su Privlačani dopustili da brod mjesecima trune na obali, zašto ga nisu renovirali ili slično. Također, u ovom dijelu rada naglasila bih kako zaista postoji jedna tužna i nerado spominjana strana sabunjarenja. Ona se odnosi na sve one koji su preminuli na sabunjarskim brodovima, bilo da je riječ o stradanju na brodu ili stradanju izazvanom iznenadnim nevremenom na moru. Mnogo je i onih koji su doživjeli velike fizičke ozljede, traumatična sjećanja i živjeli ili žive s fizičkim deformacijama od prevelikog tereta. U prilog navedenom ide i činjenica kako mnogi ne žele ni razgovarati o ovoj temi upravo zbog obiteljskih gubitaka voljenih osoba sabunjareći. Kada sam istraživala o ženama sabunjara, njihovom životu i ulogama žene, s mnogim ženama pokojnih sabunjara nisam uspjela razgovarati upravo zbog toga što se nerado prisjećaju pa tako i govore o tim vremenima. Iako sam s određenim ženama sabunjara htjela razgovarati o njima i njihovom životu one su to odbile. Kasnije, istražujući popise preminulih i stradalih sabunjara saznala sam kako su neke supruge upravo supruge tih sabunjara. Jasno je kako su gubitci voljenih osoba veliki, no nemogućnost komunikacije o tom periodu i sabunjarstvu općenito ukazuje na utjecaj koji, premda sabunjarstvo ne postoji već desetljećima, i dalje postoji.

Zaključno, govoreći o emocijama koje sabunjarstvo izaziva moguće ih je definirati kroz osjećaje tuge, ljutnje, radog prisjećanja, neradog prisjećanja, divljenja i drugih. Oni se odnose na subjektivno iskustvo i utoliko subjektu moraju biti poznati. S druge strane afekti nisu osjećaji, oni nadilaze one koji ih proživljavaju (Yael- Navaro, 2009). Zato se u konceptu afektivnosti ne govori nužno o osjećajima koje određeno sjećanje i/ili znanje ima za pojedinca, nego o afektima koji mogu nastajati ne nužno iz subjekta, njegovih sjećanja, njegovih znanja i njega samoga.

4.3. Kolektivno promišljanje sabunjarstva

U ovom istraživanju bilo bi posve nemoguće obuhvatiti sve one koji uistinu znaju nešto o sabunjarstvu, intervjuirati sve kazivače te na koncu interpretirati, analizirati i sintetizirati njihove odgovore. Kako bih na neki način uspjela dobiti „širu sliku“, odnosno kolektivno shvaćanje i promišljanje o sabunjarstvu, kreirala sam anketni upitnik. Postavila sam ga u Facebook grupu pod nazivom „*Fan club I love Privlaka*“ . U navedenoj grupi nisu samo uključeni lokalni stanovnici Privlake. Prije kreiranja ankete, pretraživala sam sadržaje na temu sabunjarstva u navedenoj Facebook grupi. Članovi grupe s vremena na vrijeme postavljaju slike, video materijale ili upite vezane uz sabunjarstvo. Takve objave se uglavnom odnose na fotografije iz izvora, odnosno knjiga koje sam koristila pri pisanju rada. Posebice na knjigu

Privlačko rodoslovlje (2014) koja je nastala na temelju fotografija koje stanovnici imaju u svojim domovima, a u ovom kontekstu tiču se sabunjarstva. Sve objave gotovo je nemoguće pretražiti s obzirom da Facebook grupa postoji skoro čitavo desetljeće. Komentari na takve objave su mnogobrojni. Ono što se iz različitih komentara može iščitati je to kako je sabunjarstvo dobro poznato, a najčešće je spominjano od strane starije populacije. Česti komentari vezani su uz navođenje imena nekih sabunjara, lociranje i definiranje mjesta na kojima su fotografije snimljene, komentare na spomenuti časopis Sokolar i slično. Iz nekoliko objava koje se tiču sabunjarstva, vidljivo je kako se članovi ove grupe slobodnije izražavaju, češće sudjeluju i slobodniji su u komentiranju i diskusijama za razliku od komentara i sudjelovanja u anketi, odnosno upitniku koji sam ja postavila u grupu. U grupi sam kratko predstavila temu mojeg diplomskog rada te zamolila sve one koji imaju nekakva saznanja – istinite priče, njima prenošene priče, anegdote, sjećanja, ... vezane uz sabunjarstvo. Također, uz njihove priče zamolila sam ih za kratak opis emocija, odnosno kakve afekte navedeno sjećanje budi u njima ili u onima koji su im znali pričati o sabunjarstvu i sabunjarima. Nažalost, komentari na moju objavu bili su malobrojni, no iz njih nekoliko mogla sam prikupiti nekoliko informacija te ih dalje kritički promišljati. Prvenstveno, čim je riječ o istraživanju u svrhu diplomskog rada, članovi su manje komunikativni za razliku od njihove slobodne komunikacije na temu sabunjarstva do tada. Nadalje, većina komentara koje sam dobila vezani su uz preporuke članova. Mnogi su me upućivali na određene osobe koje bi mi pomogle pri pisanju mog rada. Kako sam dobivala sve više takvih komentara, još jednom sam naglasila kako mi je bitno njihovo mišljenje, njihova sjećanja, a da sam s živim sabunjarima već obavila intervju. Nakon toga pojavilo se nekoliko komentara. Oni su se odnosili na ideje o tome kako bi se sabunjarstvo trebalo više „poštivati, njegovati, spominjati“, ali i ideje o muzeju sabunjarstva koje je ranije spomenuto u radu. Ostali se komentari odnose na sjetno prisjećanje, hvaljenje sabunjara i njihova mukotrpnog rada te tugu zbog sve većeg zaborava ove kulturne prakse i onih koji su se njome bavili. Nešto o tome na koji način odati čast, poštivanje, ali i trajnu uspomenu na sabunjare rekli su mi i moji kazivači sabunjari. Ranije u radu spomenuti kazivač Branko Mustać rekao je sljedeće: „mi stariji volimo da se o tome govori. To je dio privlačke starine, tribalo bi da se o tome više govori, ali mladi o tome ništa ne govore. Možda bi tribalo spomenik napraviti, jer nije to dovoljno nazvati klub samo ili kafić ili nešto. To bi tribalo mekniti ili ploču ili nešto jer puno nas je bilo u tome poslu“. Kazivač Tome Kršlović na pitanje o načinima promicanja, očuvanja i sabunjarstva kao starine (baštine) govori sljedeće: „Nikad niko nije priznavaja to. Ni radni staž niti ništa. Tribalo bi nas i sabunjarstvo malo više cijeniti to i priznavati. Da nan bar prizna radni staž. Pa vidiš ti (svojoj unuci)...ti to ne znaš ništa o

tome, ni dica današnja ne znaju... Kad mi kažu da san ispaćen, a ispaćen san od 15 godina od takvog rada“. Kazivač Joso Mustać također smatra da bi sabunjarstvo trebala biti privlačka baština, nešto po čemu će privlački sabunjari biti poznati te da će se taj njihov rad i doprinos u tom povijesnom razdoblju poštivati. Uz to, smatra kako bi dobra ideja bila otvaranje muzeja sabunjarstva. Navodi i slijedeće: „Dan danas ima u moru jedna zlica kojom se vadilo, od tri metra, to bi trebalo izvaditi“.

Uz sve dosad navedeno, moram se posebno osvrnuti i na jednu vrstu komentara, poruka, ali i sugestija u živo koje su mi različiti stanovnici davali znajući kojom temom se bavim u svom radu. Mnogi članovi spomenute Facebook grupe, stanovnici Privlake, ali i moji kazivači upućivali su me na jedan izvor. Riječ je o filmu Aleksandara F. Stasenka - „*Posljednji*“ koji je snimljen 1973. godine u Privlaci, a dostupan je na YouTube-u. U desetominutnom filmu prikazana su dva privlačka sabunjarska broda u takozvanom „Gazu“ (mjesto u Privlaci – luka). Film prikazuje što su to sabunjari radili i na koji način. U pozadini svira pjesma klape *Leut-sabunjari*. Na samom početku filma prikazuju se oba broda u lošem stanju. Brodovi su drveni, oljušteni, oštećeni i nasukani. Nakon toga pojavljuje se slika pijesaka i nogu koje koračaju. U ovom videu, sabunjari su nazvani „pjeskarima“ iz Privlake. Nakon navođenja o kome je riječ prikazuju se brodovi koji plove, grabljenje i podizanje pijeska s ranije spomenutom zlicom, čuju se zvukovi mora, ruke koje potežu konope te pijesak koji se iskreće. Facijalne ekspresije su takve da pokazuju napor, trud i bolove. Prikazuju se bosa noge sabunjara i ožiljci od tereta na njihovim leđima. Poluobučeni su, bez majica, u dugim zavnutim hlačama i naravno mokri. Lopatama poravnavaju hrpe koje iskreću iz zlice. Iskrcaj je također prikazan. Na drvenim posudama (škipima) se pijesak tovario i nosio na ramenima. Jedni drugima pomažu staviti škip na rame, a dalje hodaju i nose samostalno. Jedu na brodu i piju. Posljednji prizori prikazuju zabrinuta, umorna i namreškana lica sabunjara te leut u daljini koji ponovno odlazi po novu turu pijeska. O navedenom filmu, pisalo se i u spomenutom privlačkom časopisu Sokolaru. U prvom izdanom broju časopisa, autor Zdravko Mustać napisao je poglavlje pod naslovom „*Posljednji*“. On navodi temeljne informacije o filmu, godinu snimanja (1973.), mjesto snimanja (Gaz) te produkciju Zagreb-filma. Također, navodi kako za ovaj film Privlačani mogu biti zahvalni zahvaljujući Aleksandaru F. Stasenku i njegovom snimatelju Andriji Pivčeviću. Film prikazuje rekonstrukciju starog načina sabunjarenja, kako sam autor kaže na početku filma, koji su u to vrijeme od svih sabunjara na Jadranu prakticirali samo sabunjari iz Privlake. To se odnosi na način vađenja, odnosno alate: badiljune, škipe i žlice. Autor teksta naglašava kako film ima posebnu privlačnost za sve Privlačane, ne samo zbog svoje etnološke vrijednosti,

već zbog nostalgичnog sjećanja na sabunjare i njih rad, prolaznost, trud, umori neraskidivu vezu privlačkih sabunjara, ali i općenito stanovnika s morem. Nadalje, upućuje na auditivne i vizualne elemente filma. Cijeli film snimljen je u, kako autor piše, „uzvišenoj tišini rada“. Jedini zvukovi su zvukovi mora, veslanja, pada pijeska. Jedini zvukovi su zvukovi rada. Nema komunikacije, pozadinske buke ili bilo kakvih zvukova. U nešto više od desetak minuta toga filma stala je cijela povijest sabunjara. „Sabun je bio i ostao privlačka kob, vrijedna poštovanja i dubokog naklona do zemlje“ (Mustać, 1995: 25).

Naposljetku, osim spomenutog filma, mnogi su me upućivali na najstarijeg sabunjara – Franu Grbića i intervju koji je dao snimiti za kratki prilog za Hrvatsku Radio Televiziju (HRT1). Gospodin Frane nije bio voljan sudjelovati u mom istraživanju iz više razloga. S obzirom da nisam mogla obaviti neposredan intervju, odlučila sam iskoristiti ono što mogu, a to je pronaći spomenuti intervju koji je gospodin sabunjar Frane dao za HRT1. Na ljeto 2016. godine, Hrvatska Radio Televizija obavila je intervju s danas najstarijim živim sabunjarom – Franom Grbićem. Novinarka Ivana Štefelić intervjuirala je gospodina Franu, a sam video počinje isječcima iz filma „Posljednji“. U samom videu se navodi kako, kada je riječ o pijesku, u Privlaci taj pojam poprima potpuno drugo značenje, a Privlaka se navodi kao centar sabunjarstva. Domaćin Frane ugostio je novinarku i njen tim u svoj dom. Objasnio je kako se isključivo za života bavio sabunjarenjem, točnije punih 40 godina. On je naveo kako se od tog zanata zarađivalo dovoljno novca i omogućavao im je dobar život u ekonomskom smislu, ali je bio fizički jako naporan. Također, kako Frane navodi mnogi koji su se iskušali u sabunjarenju ubrzo su odustali i otišli izvan granica domovine. U njegovom domu nalazi se mnoštvo fotografija kao podsjetnik na njegovu tešku prošlost. Imao je vlastiti brod, ali ga je prodao. Ipak, alate je sačuvao u svom dvorištu. U videu je objasnio tijek promjene alata, od onih prvih kojima su se koristili pa do onih koji su bili bolji u smislu lakšeg vađenja pijeska i u većim količinama. Kako navodi u videu, kada je vrijeme bilo pogodno za plovidbu te je posao tekao bez poteškoća znali su zapjevati, kada je bilo obrnuto znala bi pasti i koja psovka. U videu je prikazana i luka u kojoj su sabunjarski brodovi bili smješteni. Naglašava kako je tadašnji život bio mukotrpan te da se pijesak koristio kao građevinski materijal u svrhu obnove nakon rata. Osim privlačkih sabunjari poznati su oni i u Kukljici i Krila Jesenice. Sabunjar Frane navodi kako je sabunjarstvo prestalo 1988/1989. godine. On navodi kako je to volio raditi, zato je toliko godina to i radio. Prilikom intervjuja posjećena je i luka te je Frane opisao kako je bila prepuna brodova koji su bili jedan do drugoga. Smatra da je lijepo i poželjno znati te prenositi znanje o sabunjarima. Na kraju intervjuja, novinarka navodi kako se u čast sabunjarima mnogi turistički

objekti i klubovi nose imena koja odaju na svojevrsan način počast ovoj kulturnoj praksi iz prošlosti. Gospodina Franu posjetila sam nekoliko puta osobno, ali ga je i posjetio Mate Mustać kako bi ga zamolio da popriča sa mnom. Nažalost, nije pristao. Takav ishod anticipirala sam kao mogućnost na samom početku pronalaženja živih sabunjara, iz razloga što je mi je gospodin Frane od ranije poznat kao dementan te je njegova starosna dob učinila svoje.

Tema sabunjarstva prisutna je u razgovorima i temama stanovništva, ali veće, izraženije inicijative oko pitanja kako revitalizirati sabunjarstvo nema. Sabunjarstvo je još uvijek samo zastupljeno na deskriptivnoj razini, u prisjećanjima i međusobnim komentarima unutar članova zajednice. Intervjuirani sabunjari pak otvoreno iznose stav o tome kako bi se sabunjarstvo trebalo više cijiniti. U tom smislu predlažu ideje poput uračunavanja vremena provedenog sabunjareći u radni staž, potrebu za izgradnjom i postavljanjem spomenika ili spomen ploče te nužnost aktualiziranja ove teme jer ona je već dovoljno zaboravljena. Spomenuti film i snimljeni intervju za HRT1 su ono minimalno i nedovoljno te ono na čemu je priča o sabunjarima i sabunjarstvu ostala.

4.4. Žene sabunjara

Istražujući život sabunjara i njihovu svakodnevicu, prilikom provođenja intervju sa sabunjarima počela sam se promišljati o „drugoj“ strani priče. Sada kada znam kako su živjeli sabunjari, zanimalo me kako su živjeli ostali članovi obitelji sabunjara. Sabunjari su bili nečiji očevi, muževi, braća. Kako se odvijala životna svakodnevica obitelji čiji je član bio sabunjar? Vođena takvim pitanjima, odlučila sam potražiti žene sabunjara. Zanimalo me kako je izgledao život žena čiji su muževi nekada doslovce živjeli na sabunjarskim brodovima i jako malo boravili sa svojom obitelji. Naglasila bih kako su određene okolnosti uzrokovane pandemijom COVID-a 19 uvelike utjecale na cijeli tijek istraživanja, (ne)sudjelovanje u intervjuima pa tako i na ovaj istraživački segment mogega rada. Saznala sam za imena triju živih supruga preminulih sabunjara. No, nažalost nijedna od njih nije pristala na intervju. To me dovelo do pronalaženja jedne kćeri sabunjara koja je bila voljna sudjelovati u ovom istraživanju. Kazivačica Nevenka Grbić, kći je pokojnog sabunjara Jure Grbića. Svojim sjećanjima vezanim uz način života njene majke dok je njezin suprug sabunjario, pomogla mi je u razumijevanju svakodnevica jedne žene sabunjara. Nevenka se sjeća svog oca koji se kasno vraćao sa sabuna, kao „mokrog i gladnog“. Njen otac pripadao je generacijama koje su sabunjarile u periodu kada motornog brodskog pogona nije bilo. Ujutro se dizao jako rano, nekada se nije radilo ni o jutarnjim satima nego o ustajanju kasno u noć, a znao je odlaziti od kuće i oko ponoći te je nekada znao i prenoćiti na

brodu. Nevenka se sjeća priča svoje majke i bake koje su joj pričali o teškom radu sabunjara. Na pitanja vezana uz uključenost žene u posao sabunjarenja i njihovu ulogu, odgovorila je slijedeće: „Nisu žene imale obaveze nikakve, nit' je ona njemu pomagala jer ženske nisu sabunjarile. One su kući spremale i kad bi trebalo njima nositi na brod, kad bi se nakrcali sabunon, onda bi došli do prvog porta di su stajali, tu su in žene donile u kofama hranu, samo bi in dale i išle bi kući raditi svoj posa.“ Na sličan način o temi žena sabunjara i njihove uloge odgovorili su i sabunjari koje sam intervjuirala ranije. Gospodin Branko Mustać jasno je naveo kako su isključivo sabunjarili muškarci. Žene su jedino nekada pomagale pri iskrcaju: „Poneki koji ne bi mogli sami, na primjer, uzeli bi ženu pa bi pomogla njima. I onda bi obukle gaće i ne gaće da obuču isto bi išle i pomagale. Da prije završu.“ Ono što je gospodin Branko također naveo poput Nevenke je to da su žene između 10 i 12 sati donosile hranu u lukama svojim muževima, nakon čega bi se vraćale svojim kućama. Gospodin Joso Mustać rekao je da se sjeća samo jedne ženske osobe koja je znala pomagati sabunjarima pri iskrcaju – Zorke Mustać. Kazivač Joso Mustać (stariji) se sjeća žena koje su sa mula u Privlaci na glavama nosile pijesak do Kolišta. Put nije bio dug, ali je bio strm, odnosno bila je riječ o uzbrdici od mula do Kolišta. Bilo je to, kako kazivač Joso kaže, iznimno teško zbog lakog klizanja putem, same težine pijeska na njihovim glavama i mogućnosti ozljeda prilikom pada. Osim što su žene donosile sabunjarima hranu, gospođa Nevenka navodi kako se njena majka uvijek budila kada i otac. „Digla bi se ujutro kad bi se diga ćaća i ona bi, onda bi, nije bilo kaj danas kafe, nego je bila žitova kafa, onda bi skuvali onu kavu što smo sami pržili, sami mlili i to bi popili, a ona ostani kući raditi, s dicon, a on na sabun... imali smo i puno blaga.“

Život žene sabunjara značio je, kako gospođa Nevenka često navodi „držanje tri kanutna kuće“. Dok muževa cijelog dana nije bilo, žene su brinule o djeci, odgajale, uz to odrađivale poslove u polju, hranile stoku i slično. Cjelokupna briga o kućanstvu, „*blagu*“ (domaćim životinjama) i „*zemlji*“ (vrtu, polju i ostalim posjedima) bila je na njima.

„Moja mate, njegovu žena, nikad nije nigdi išla, jer je imala nas dosta dice i spremala je, spremala je kući i uvijek bi ga dočekala kad bi dolazila kući“. ¹³

Kakva i koja je uloga žena sabunjara jasno iz nekoliko iskaza mojih kazivača. Premda je posao, obveze i odgovornost koja je bila na njima velika, njihova svakodnevnica može se svesti u nekoliko rečenica. Prvenstveno, žene sabunjara su one koje nikada nisu išle sabunjariti. Razlozi tome su ponajviše potreba za brigom i radom kod kuće, odgoj djece, gospodarstvo i

¹³ Prema riječima kazivačice Nevenke Grbić.

poljoprivreda. Žene sabunjara su one koje su svoje muževe vidjele vrlo kratko za vrijeme uplovljavanja u luku, sa svrhom donošenja hrane. Neke od njih su pomagale pri iskrcaju pijeska. Je li bilo teže ženama koje su nosile „tri kantuna kuće“ ili muževima koji su cijeloga dana sabunjarili nije bitno. Relevantno je razumjeti kako je svakodnevica žena bila uistinu zaokupljena mnoštvom obveza, ali i svime onime što bi muškarci radili, a to nisu mogli jer su sabunjarili.

4.5. Sabunjarstvo i turizam

S obzirom da je Privlaka danas ponajviše poznata po turizmu zanimalo me na koji način i zašto sabunjarstvo je ili nije implementirano u turističkom kontekstu. Suvremenim načinima promicanja mjesta i sadržaja nekog mjesta uvelike se zarađuje, ali i stiče popularnost lokacije. Iz razgovora s kazivačima, ali i iz načina razmišljanja lokalnog stanovništva i ostalih članova Facebook grupe, mnogi su razočarani činjenicom kako se ideje o nastanku muzeja sabunjarstva ili nekog drugog živog spomena tog vremena nisu uspješno realizirale. Promišljajući na takav način i vođena takvim spoznajama, ali i pitanjima odlučila sam kako bi bilo veoma korisno saznati informacije „iz prve ruke“. Iz tog razloga, posjetila sam ured Ive Zorić, direktorice Turističke zajednice Općine Privlake. U intervjuu postavljena pitanja mogu se podijeliti na ona koja se bave pitanjem zastupljenosti sabunjarstva u turizmu Privlake, pitanja inicijative i revitalizacije sabunjarstva u Privlaci te pitanja o poimanju i promicanju sabunjarstva kao nematerijalnog kulturnog dobra od strane Turističke zajednice.

Prema riječima kazivačice, Ive Zanki, sabunjarstvo još nije zastupljeno i implementirano u turističku ponudu Privlake u željenoj količini. Ona osobno smatra da je i općenito premalo spominjano te zagovara projekte i načine na koje bi se to moglo promijeniti. Naglašava kako su protekle i trenutne okolnosti, odnosno nemogućnosti rada, uzrokovane pandemijom COVIDA-19 jedan od razloga zbog kojih se proces revitalizacije u turizmu odužio. Osim toga, potrebni su prihodi, odnosno novac kojim bi se planirano uspješno realizirati i zaživjeti. Želja direktorice je stvoriti prostor koji bi predstavljao etno zbirku s foto i video materijalima o sabunjarima i sabunjarenju. Takva zbirka bi bila izložena tijekom cijele godine, a posebno u ljetnim mjesecima kako bi sve više turista (drugih) moglo upoznati i doživjeti prošlost, život i kulturu Privlake. Prilikom stvaranja takve zbirke bila bi potrebna i suradnja s Narodnim Muzejom grada Zadra u kojem se nalaze neke od fotografija. Cilj izložbe bio bi doživjeti tijekom sabunjarstva i sabunjarstvo kao zanat, odnosno način rada. S obzirom da je riječ

o većoj investicija, TZ u suradnji s Općinom Privlaka počela je realizirati projekt revitalizacije ove izumrle kulturne prakse tako što će za početak u Privlaku, u luku u koju su sabunjari uplovljavali, ali i iz nje isplovljavali, smjestiti kip. Riječ je o spomeniku koji će imati izgled ljudske figure, jednog sabunjara, sa sabunjarskim alatom u ruci, umornim, izranjavanim rukama i u oskudnoj odjeći. Facijalnom ekspresijom, oskudnom odjećom, alatom u ruci, ali i samim mjestom na koje će biti postavljen, jasno će većini lokalnog stanovništva davati do znanja o kome i o čemu je riječ. Za sve druge, pored spomenika će se nalaziti tumač koji će objasniti koga i što predstavlja. Spomenik je trenutno u procesu stvaranja, a njegov majstor je Igor Maštruko. Govoreći o zastupljenosti sabunjarstva u kontekstu turizma, valja naglasiti kako se svake godine u srpnju, održava *Noć privlačkih ribara i sabunjara*. Ova manifestacija je otprije poznata kao „ribarska noć“, no ona nije samo ribarska noć, večer tijekom koje svira živa muzika te se nude riblji specijaliteti. Upravo zato je i izmijenjen sam naziv događaja u noć privlačkih ribara i sabunjara te se uz glazbu i hranu nudi pregled galerije slika sabunjara i cijelog procesa sabunjarenja. Osim toga, na video projektoru emitira se film o sabunjarima (film „Posljednji“). U prošlogodišnjoj turističkoj brošuri Privlake, na naslovnoj strani nalazila se fotografija leuta i sabunjara. To je također bio jedan od načina promicanja ove izumrle kulturne prakse. Osim fotografije u brošuri su se nalazile kratke informacije o sabunjarstvu i sabunjarima te zanimljivosti o njima na engleskom i hrvatskom jeziku. Prema riječima direktorice TZOP, inicijativa za buđenjem ove izumrle kulturne prakse dolazi od strane djelatnika TZ-e i djelatnika Općine Privlaka. Lokalno stanovništvo zna često spominjati sabunjarstvo, ali se to svodi na komunikaciju u smislu prisjećanja. Posebne inicijative i želje od strane lokalnog stanovništva nije bilo, barem otkad je gospođa Iva na poziciji direktorice. O reprezentaciji sabunjarstva kao nematerijalnog kulturnog dobra svakako se promišljalo unutar TZ-e, utoliko se žele realizirati zamišljeni projekti u budućnosti.

Sabunjarstvo se zasada i dosada pokazalo u nedovoljnoj mjeri zastupljenom temom u kontekstu turizma Općine Privlake. Prema riječima direktorice TZ, radi se na tome kako bi se ono sve više implementiralo u turizam i turističku ponudu te iskoristi u ekonomske svrhe. Zasada se sabunjarstvo prožima kroz manifestacije, turističke letke i brošure. Kao što je i sama direktorica TZ naglasila, manifestacije nikako nisu dovoljne, Privlaci je potrebno nešto stalno.

O temi postavljanja spomenika kao načina odavanja počasti sabunjarima govorili su i moji kazivači sabunjari. Kazivač Branko Mustać govorio je o ideji postavljanja spomen ploče privlačkim sabunjarima te rekonstrukciji brodova. Jedan sabunjarski brod, točnije leut, godinama je trunuo nedaleko od luke. Priroda drva učinila je svoje. Taj je brod propao, a koliko

je poznato pramac tog broda danas se nalazi na ulaznim vratima jednog ugostiteljskog restorana u Zadru. Spomenuti brod u Privlaci je poznatiji pod nazivom „Slavni“. Kazivač Joso Mustać iznio je ideje o stvaranju muzeja, o nužnosti za pronalaženjem mnogih brodova koji su „nestali“ te o sakupljanju sabunjarskih alata. Svrha nekih memorijala je odgajanje mlađih generacija, naglašavanje važnosti ili pak privlačenje turista. Spomenici nose svoja trijumfalna obilježja, kreiraju priču o neki „drugačijim, uzvišenijim događajima“ i slično (Young, 2006). Sam spomenik i njegova konstrukcija namijenjena je trajnosti i stvaranju osjećaja i nemogućnosti zaborava na primjerice jedan događaj iz prošlosti. Jedan oblik trajnog svjedočenja o nekome ili nečemu. Treba razlikovati memorijal od spomenika, slučaju sabunjara riječ je o spomeniku. Spomenik je uvijek s jedne strane vrsta memorijala. Memorijal može biti i događaj, jedan dan, prostor, konferencija i slično, ali ne mora biti spomenik. Također je problematično govoriti o modernom spomeniku. Ako je spomenik, nije moderan. Uz navedeno, želja za pamćenjem nekog događaja može proizlaziti zapravo iz želje da se isti zaboravi, a mjesto pamćenja je uvijek zanimljivo.

Koliko će se sabunjarstvo u budućnosti promovirati i postati jedna od asocijacija na Privlaku vrijeme će pokazati. Ono što je vidljivo je interes, želja i inicijativa članova Turističke zajednice i Općine Privlake. Hoće li postavljanje spomenika biti korak prema naprijed, upotpuniti turističku ponudu te zadovoljiti neke od sabunjara vidjeti će se uskoro.

5. SABUNJARSTVO KAO POTENCIJALNO NEMATERIJALNO KULTURNO DOBRO

UNESCO je 2003. godino donio *Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* s ciljem svijesti i brige o tradicijskoj kulturnoj baštini. Ona se najčešće prenosi s koljena na koljeno, čime se postiže dodatno podizanje svijesti o njenoj relevantnosti. „Nematerijalna baština kao koncept pojavio se tek 1970-tih godina, a termin je stvoren 1982. godine“ (Leimgruber, 2013: 123). Ideja o zaštiti i očuvanju segmenata pojedine kulture, ali i same kulture pojavio se po završetku Drugog svjetskog rata. U početku je bila riječ o materijalnim stvarima. Konvencijom iz 2003. godine u obzir se uzimaju i „...prakse, reprezentacije, izričaji, znanja, vještine, instrumenti, predmeti, rukotvorine i kulturni prostori povezani s njima“ (Leimgruber, 2013: 123). Sve navedeno zajednica, skupina, ili u nekim slučajevima pojedinci prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine. Upravo im baština daje osjećaj identiteta i kontinuiteta. To je ono po čemu je Privlaka poznata, bez čega ne bi bila ovakvom kakva je danas. Hrvatska je potpisala UNESCO-vu konvenciju 2005. godine. Odnos tradicije i zajednice je kompleksan prvenstveno iz razloga poimanja odnosa prošlosti i sadašnjosti. Prošlost je sadašnja interpretacija onoga što je, vjerujemo, bilo. Oblikovana je onime kako pojedinci danas razumiju što i kako je bilo u prošlosti. Potrebna je kreativnosti i inventivnost kako bi se prenosila i održavala. Najvažniji aspekt tradicije odnosi se na problematiku interpretacija. O čijim interpretacijama govorimo i koje interpretacije izabiremo? Ako govorimo o iskoristivosti kulturnog dobra u turizmu postavlja se pitanje hoće li zajednica živjeti bolje u odnosu na prije (ili gore) ukoliko se tradicija prikaže široj javnosti? Baština je ona koja se iznova stvara i koja je promjenjiva. U kontekstu sabunjarstva, kulturna praksa se jasno ne mijenja jer više ni ne postoji, a k tome je i zabranjena, ali se mijenjaju sjećanja i načini govora o njoj – usmene predaje. Ukoliko bi se definirala kao nematerijalno kulturno dobro zanimljiv bi bio način proizvodnje baštine iz naraštaja u naraštaj. Baština u ovom kontekstu znači nešto što valja čuvati i što čini emocionalnu poveznicu pripadnicima zajednice. Kulturna baština istiskuje „dobro“ (kulturno). Različita su poimanja i jezične diferencijacije u pojmovima. Izvornog u kontekstu baštine nema, izvoran je proces, a stvaratelj je kolektivan, kolektiv.

S obzirom na ideju i promišljanje sabunjarstva kao kulturnog dobra, zanimalo me, kako sabunjarstvo kategorizirati. Iščitavajući literaturu pa tako i potrebne kriterije koje određena praksa mora zadovoljiti kako bi ušla u registar nematerijalnog kulturnog dobra postalo mi je jasno kako sabunjarstvo to ne može biti. Prvenstveno iz tog razloga što je izumrlo, ali i zakonom zabranjeno. Kada bi sabunjarstvo danas postojalo u bilo kakvoj formi i naravno bilo ne

zabranjeno, ta konstatacija bila bi moguća. Kako bih ovo spoznala, ali i prilikom promišljanja pitanja nematerijalnosti te odnosa kulture i baštine pomogla mi je autorica Lidija Nikočević (2013). Autorica govori o sintagmi i značenju „nematerijalne kulturne baštine“. Baština se promatra kao nešto što ne postoji samo po sebi, već se uvijek iznova stvara. Jedan je od produkta sadašnjeg stvaranja, a nastaje na temelju prošlosti. Njome se stvara određeno kulturno nasljeđe koje ima sadašnju i prošlu vrijednost. Često čim se nešto proglašuje baštinom to postaje drugačije, posebno i automatski se kreira poveznica s lokalitetom i identitetom. „U Republici Hrvatskoj 2004. godine osnovan je Odjel za nematerijalna kulturna dobra“ (Nikočević, 2013: 336). Posebno je zanimljivo nazivanje nečega baštinom. Ako je baština znači da je živo i da ne treba očuvanje, nije umirujuće, zato autorica koristi termin nematerijalna kultura, a ne nematerijalna kulturna baština. Također, bolji termin od zaštite je očuvanje. Proces proglašenja neke prakse ili sličnog kao NKB ili dobra je „top-down“ proces, (odozgo-dolje), što često lokalna zajednica teško razumije i želi da se njeno mišljenje uvažava. U Privlaci, inicijativa je ponajviše od strane TZ i Općine Privlaka. Lokalne tradicije često se svedu na podlogu za promicanje i nastanak turizma. Ukoliko bi se neka praksa proglašila nematerijalnim kulturnim dobrom, tko bi bio odgovoran za nju i čije bi ona bila vlasništvo? Na ovakva pitanja, ali i mnoga druga ovakvog tipa pomogla mi je odgovoriti autorica Regina Bendix (2013). Ona kritički promišljanja poimanja termina nasljedstva i baštine, posebice kroz glagole nasljeđivanje i baštinjenje. „Članak 2. UNESCO-ove Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine pridodaje važnost sudionicima, odnosno akterima i njihovom doprinosu“ (sudjelovanju) (Bendix, 2013: 354). Ono što ovaj članak ističe je osjećaj identiteta i kontinuiteta, suodnos čovjeka i prirode te ljudsko stvaralaštvo uz poštivanje raznolikosti. Materijalni svjedoci kulture, kao što su spomenici, prema tome su samo konačni produkti ljudske mašte, ideje i kreativnosti. Oni su u konstantnoj interakciji i odnosu s prošlosti i promjenama. Pojam baštine tako otvara pitanja vlasništva i vrijednosti i ekonomije u smislu prodaje (Bendix, 2013). „Na to što će se sve smatrati baštinom utječe i spremnost da se uloži truda u promjenu (ili zadržavanje) postojećeg stanja, te na makro razini, politički i ekonomski suodnos aktera koji mogu dovesti do promjena“ (Bendix, 2013: 355). Kako god se baština nazivala na drugim jezicima (engleskom francuskom, njemačkom) ona uvijek implicira na moralnost i ima u sebi upisane osjećaje, emocije. Kada je riječ o nasljeđivanju, autorica govori o dvjema vrstama nasljeđivanja. Nasljeđivanje u malom: privatna „baština“ – nakon smrti i obreda (koje se razlikuju od običaja do običaja, mjesta do mjesta pa i naroda i kulture) slijedi proces podjele najčešće imovine u materijalnom smislu. Ona se uglavnom dodjeljuje pripadnicima obitelji, odnosno onima koji su s pokojnikom povezani krvnim srodstvom. No, i to se razlikuje s obzirom na društvo i kulturu koja u njemu obitava.

Jaka su emotivna značenja i moralna odgovornost koja je upisana u nasljeđivanje npr. nekog predmeta pokojne osobe. Neizostavna su emocionalna prava i obveze. Preuzima se vlasništvo, ali i odgovornost za njega. Ukoliko je riječ o manjoj i homogenoj skupini, razina društvene kontrole biti će veća i osjetljivija. Nasljeđivanje u velikom ili javna baština nastaje procesima modernizacije, odnosno modifikacijom tradicionalnih načina nasljeđivanja, promjena, način života i sličnog. Sve je to utjecalo na odmak od onoga što nazivamo tradicijom. Da bi postala svjetska, obiteljska baština treba proći promjene emocionalne i pravne prirode. Društvena, politička i ekonomska odgovornost je na lokalnoj, regionalnoj pa i nacionalnoj razini. Potrebe su zakonske odredbe, tijela, poput onoga koje je UNESCO. To je jako složen proces. Važni kriteriji su kriteriji hitnosti i vrijednosti. Nužni postupci su postupci prijave, evaluacije i nominacije kako bi nešto postalo potencijalnom baštinom (Bendix, 2013). Nasljeđivanje u velikom mnogo je složeniji proces od nasljeđivanja u malom, više je aktera pa samim time i odnosa. Mijenja se razina društvene kontrole, automatski se javljaju pitanja kategorizacija je li nešto dovoljno „dobro“ kako bi postalo baštinom, rangiranje, razočaranja, ali i oduševljenja. Zato se može govoriti i o „*osjećaju baštine*“ (prema Byrne, u Bendix, 2013: 367). U zemljama je potrebna ratifikacija (izvršenje/odobrenje) konvencije o baštini te pripremanje aktera na nacionalnoj i lokalnoj razini kako bi implementirali ratificirano. UNESCO-ov posao je prepoznavanje i zaštita takvih prostora, a daljnje očuvanje, pitanje održavanja, ulaganja i sličnog je u rukama aktera. Kulturna baština na određen način implicira ekonomski dobitak najčešće u obliku kulturnog turizma. Baština, za razliku od nasljedstva ostavlja velik prostor u smislu interpretacija odgovornosti i vlasništva, a neizostavno je i zakonsko i ekonomsko pitanje. Zato je potrebna multidisciplinarna metoda i pristup kako bi se došlo do kvalitetnog rješenja.

Iz navedenog, jasno je kako je potrebno mnogo znanja, ali i truda kako bi se jedna praksa proglasila nematerijalnim kulturnim dobrom. Stavljajući sve navedeno u kontekstsabunjarstva mogu zaključiti kako se sabunjartstvo ne može registrirati kao nematerijalno kulturno dobro. Glavni razlozi tome su ne postojanje sabunjarenja danas ni u kakvom drugom obliku te zakonska regulativa. Iako je aktivnost sabunjarenja izumrla, treba obratiti pažnju na ono što je živo. Živa su sjećanja sabunjara i stanovništva, osjećaji koje sabunari, ali i oni kojima je sabunjarstvo poznato gaje prema prošlim vremenima, mukotrpnom radu, snalažljivosti i stvaranju alata potrebnih za obavljanje takvog posla, poznavanju mora i plovidbe te vještina i znanja. Osim toga postoje i materijalni ostaci. Neki od sabunjarskih brodova danas su luksuzni turistički brodovi, gospodin Frane Grbić posjeduje cijelo dvorište prepuno sabunjarskih alata te postoji postavljena poučna tabla na đigi. Osim toga, u izgradnji je i kip sabunjara koji će biti

postavljen na isto mjesto. Zanimljivi su i odnosi između privlačkih sabunjara i onih koji su kupovali pijesak, onih kod kojih su sabunjari kupovali brodove, prodavali brodove nakon prestanka sabunjarenja, stvaranje trgovačkih veza, ali i poznanstva s drugim sabunjarima koji nisu samo iz Privlake.¹⁴ S obzirom navedeno, može se promišljati o inicijativi kulturnog dobra u turizmu Privlake. Bi li primarna svrha ostataka sabunjarstva u kontekstu kulturnog dobra u turizmu rezultirala većom ekonomskom zaradom u kontekstu turizma? Bi li Privlaka bila poznatija i cjenjenija kao i sabunjari i sabunjarstvo? Jedno je sigurno, time bi se pridodala počast i priznanje za sav rad i trud svih sabunjara, a to je ono što bi ponajviše privlački sabunjari htjeli.

¹⁴ Privlački sabunjari nisu jedini sabunjari toga vremena.

6. ZAKLJUČAK

U ovom diplomskom radu istraživala sam izumrlu kulturnu praksu sabunjarenja u Privlaci kod Zadra. Kao što je na samom početku rada navedeno ova tema poznata mi je od malena i odrasla sam uz poznavanje segmenata znanja o sabunjarenju. Tijekom studija interes za ovom temom postao je sve izraženiji. Koristeći prikladnu i relevantnu literaturu te terenskim radom željela sam odgovoriti na mnoga pitanja koja su me zanimala osobno, ali i ona koja su mi se postavljala tijekom rada na literaturi te tijekom samog istraživanja.

Sabunjarstvo u Privlaci je nastalo početkom 19. stoljeća. Isprva je bila riječ o uzimanju lako dostupnog pijeska na obalama u svrhu izgradnje. Tako je postepeno pijesak zamijenio prvotne materijale za izgradnju – glinu i slamu. Sve veća upotreba i laka dostupnost pijeska značila je osmišljavanje alata za vađenje, ali i potrebnih brodica. Sabunjari su, osim broda i alata, trebali biti dobri poznavatelji mora, odnosno plovidbe, spremni za timski rad i poznanstva. Ratni periodi značili su stagnaciju sabunjarstva, dok su poslijeratni značili procvat u smislu velike potražnje same sirovine. U tim periodima sabunjarstvo postaje i oblik zarade te se prevozi i prodaje u okolna mjesta i otoke. Jasno, sve veća potražnja zahtijevala je i naprednije alate i brodove. Prva skupina ispitanika u mom istraživanju bili su sabunjari. Sada, u konačnici mogu reći kako su sabunjari bili muškarci koji su dio svoga života uistinu mukotrpno radili kako bi pomogli prehraniti obitelj. Kada je riječ o razlozima početaka njihova sabunjarenja može se reći kako je ono bilo nužno iz ekonomskih razloga, ali i znanje i vještina koja se generacijski prenosila. Sabunjariti su počinjali u adolescentskoj dobi. Opisi tjeka sabunjarenja mojih kazivača razlikovali su se s obzirom na njihovu životnu dob. Stariji sabunjari koristili su starije alate i radili napornije u tom smislu te su na brodovima veslali i plovili na jedro. Mlađa generacija imala je adekvatnije alate te motorni pogon brodova. Utoliko je taj dovoljno težak posao postao lakši. Kada je riječ o emocijama i sjećanjima koje vezuju uz sabunjarstvo mogu reći kako su sjećanja podijeljena. S jedne strane se radije ne prisjećaju tih teških vremena, iscrpljenosti, neispavanosti i gladi, dok s druge strane, imaju tendenciju romantizirati taj period sjećajući se šala, zgoda, pjesama i anegdota koje su doživjeli ili koje su im pričali. Kako bih stekla svojevrsno kolektivno promišljanje o sabunjarstvu, a koje nije od strane sabunjara, postavila sam već spomenutu online anketu u jednu Facebook grupu. Mogu zaključiti da je sabunjarstvo poznata tema među starijom populacijom. Mlađi naraštaji znaju jako malo što upućuje na njihovu nezainteresiranost. Komentari i poruke koje sam dobila na upit ukazuju na to kako se oni koji poznaju sabunjarstvo i sabunjare dive njihovom radu i trudu te svemu što su napravili za života. Smatraju da im je potrebno odati počast u smislu izgradnje prostora

posvećenog sabunjarima – muzej ili barem spomenik. Također, smatraju da je temu sabunjarstva potrebno aktualizirati. Vođena time, moj sljedeći korak u istraživanju bilo je istražiti na koji način bi Turistička zajednica mogla doprinijeti željenom. Iz intervjua sa direktoricom TZOP saznala sam kako sabunjarstvo nije zaboravljeno te da se malim, ali značajnim koracima pokušava oživjeti i napraviti nešto po pitanju Privlačanima važnog sabunjarstva. Na posljetku, mogu reći kako sabunjarstvo ima potencijala postati kulturnim dobrom te se iskoristiti i u turističke svrhe ukoliko bi lokalna zajednica i vlasti dobro surađivali.

Smatram da se o ovoj temi može uvijek napisati i više. To bi naravno zahtijevalo dodatna istraživanja. U ovom radu sam obuhvatila znanja koja su mi prenijeli živi sabunjari, stanovništvo, dotakla sam se i svakodnevnice žene, pitanje sabunjarstva u turizmu te pitanja kulturnog dobra. To je ono što je mene zanimalo u kontekstu sabunjarstva. Ovaj rad može biti i poticaj za daljnje istraživanja. Primjerice, mnoge spoznaje o načinu rada, prijenosa i prodaje pijeska mogu se dodatno istražiti. Na samom kraju želim se zahvaliti svima koji su odvojili svoje slobodno vrijeme kako bi mi pomogli pri pisanju ove etnografije, želim im zahvaliti na lijepom gostoprimstvu i bogatstvu informacija.

7. POPIS LITERATURE

a) knjige i članci u časopisima

Assmann, J. 2006. *Kultura sjećanja*. U: Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. 2006. *Kulture pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing- tehnička knjiga.

Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. 2006. *Kulture pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing- tehnička knjiga.

Čapo Žmegač, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina i Goran Pavel Šyntek. 2006. *Etnologija bliskoga- Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Filipi, Goran 1997. *Betinska brodogradnja: etimološki rječnik pučkog nazivlja*. Šibenik: Županijski muzej.

Gillis, J.P. 2006. *Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa*. U: Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. 2006. *Kulture pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing- tehnička knjiga.

Kolanović, Josip. 2000. *Privlaka*. Zagreb: Matica hrvatska Privlaka i Poglavarstvo općine Privlaka.

Leimgruber, W. 2013. *Švicarska i UNESCO-ova Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine*. U: *Proizvodnja baštine-Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. ur. Hameršak, Marijana, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić. 121-157. Zagreb: Biblioteka Nova Etnologija

Mustać, I. 1996. *Privlački sabunjari*. U: Mustać, Marko et al. studeni 1996. Sokolar. Privlaka: Matica hrvatska (3).

Mustać, Marko et al. 2011. *Privlačko rodoslovlje*. Zadar: Zadarska nadbiskupija.

Mustać, Z. 1995. *Posljednji*. U: Mustać, Marko et al. studeni 1995. Sokolar. Privlaka: Matica hrvatska (1).

Navaro-Yashin, Y. 2009. Affective spaces, melancholic objects: ruination and the production of anthropological knowledge. *Journal of the Royal Anthropological Institute*. University of Cambridge

Nikočević, L. 2013. *Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti*. U: Proizvodnja baštine- Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi. ur. Hameršak, Marijana, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić. 335-353. Zagreb: Biblioteka Nova Etnografija.

Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

Young, J. 2006. *Tekstura sjećanja*. U: Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. 2006. Kulture pamćenja i historija. Zagreb: Golden marketing- tehnička knjiga.

Zanki, J. 1995. *Muzej sabunjarstva*. U: Mustać, Marko et al. svibanj 1995. Sokolar. Privlaka: Matica hrvatska, Privlaka (1).

b) internetski izvori

Aleksandar F. Stasenko, 1973., film *Posljednji Sabunjari - Privlaka*. Zagreb Film, SDF. Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=PJcs_HsyFGo&t=227s

Frane Grbić, 2016. video *Posljednji privlački sabunjar*. Zadra, HRT1. Dostupno na : <https://www.youtube.com/watch?v=0NhIDUdf3Ec>

8. POPIS KAZIVAČA

Branko Mustać (16.07.1948.), Privlaka, datum intervjua: 05.09.2020., u Privlaci.

Iva Zorić (03.11.1979.), Privlaka, datum intervjua: 27.08.2020., u Privlaci.

Josip Mustać (19.03.1951.), Privlaka, datum intervjua: 07.09.2020., u Privlaci.

Joso Mustać (15.03.1947.), Privlaka, datum intervjua: 7.10.2020., u Privlaci.

Nevenka Grbić (16.12.1930.), Privlaka, datum intervjua: 29.08.2020., u Privlaci

Tome Kršlović (22.10.1937), Privlaka, datum intervjua: 07.09.2020., u Privlaci.

9. PRILOZI

Slika 1. Fotografija leuta (brod lijevo) i kaića (manji brod desno)	3
Slika 2. Pjesma <i>Sabunjari</i> autora Zdenka Brusića	8
Slika 3. Fotografija privlačke luke i sabunjarskih brodova.....	12